

PROCESY POLITYCZNE
DZIAŁACZY
NSZZ „SOLIDARNOŚĆ”
W ŁODZI W OKRESIE
STANU WOJENNEGO

Wstęp i wybór
Sebastian Pilarski

Opracowanie
Sebastian Pilarski
(współpraca Krzysztof Kolasa)

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
Oddział w Łodzi

Łódź 2013

WSTĘP

Wprowadzenie stanu wojennego – zgodnie z intencją jego autorów – miało doprowadzić do położenia kresu działalności w dotychczasowej formie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Działania podjęte w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. były zwieńczeniem kilkunastomiesięcznych przygotowań prowadzonych przez komunistyczne władze już w okresie poprzedzającym formalne wyrażenie zgody na utworzenie pozostającego poza kontrolą władz ruchu związkowego¹. Powstrzymanie swoistej eksplozji wolności wymagało od czynników decyzyjnych daleko idącej koordynacji działań i zaangażowania nie tylko jednostek podlegających Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Ministerstwu Obrony Narodowej, ale również całego aparatu partyjno-państwowego, który miał w momencie podjęcia ostatecznej rozprawy z „Solidarnością” zdecydowanie stanąć w obronie „socjalistycznych pryncypiów”. W działania te włączone zostały m.in. środki masowego przekazu, głównie radio i telewizja, prowadzące przez cały okres trwania „karnawału »Solidarności«” kampanię propagandową wymierzoną w związek, jak i wymiar sprawiedliwości, przed którym konsekwentnie stawiano zadanie obrony podstaw ustrojowych „ludowej ojczyzny”.

Działania pozwalające na wprowadzenie w życie wariantu siłowego w resorcie spraw wewnętrznych nadzorował powołany 16 sierpnia 1980 r. Sztab MSW do kierowania operacją „Lato ’80”, koordynujący posunięcia analogicznych struktur utworzonych na szczeblu wojewódzkim². Jednym z głównych zadań było „sprawne przygotowanie i przeprowadzenie izolacji osób, których działalność jest szczególnie groźna dla bezpieczeństwa państwa lub porządku publicznego”³.

¹ Więcej o strategii działań władz wobec NSZZ „Solidarność” w okresie legalnej działalności związku zob. m.in.: S. Cenckiewicz, *Od „Klanu” do „Renesansu”. Operacje Służby Bezpieczeństwa wobec kierownictwa „Solidarności” w latach 1980–1982* [w:] *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008, s. 427–454; *idem*, „Sejmik” i „Debata”. *Służba Bezpieczeństwa wobec I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”*, *ibidem*, s. 462–508; Ł. Kamiński, *PZPR wobec „Solidarności” – alternatywny scenariusz* [w:] *„Solidarność” w imieniu narodu i obywateli*, red. M. Latoszek, Kraków 2005, s. 197–216; *idem*, *Władza wobec opozycji 1976–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2, s. 20–24; G. Majchrzak, *Początki „ochrony” NSZZ „Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa (wrzesień 1980–kwiecień 1981)*, *ibidem*, s. 301–316; A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982 r.*, Kraków 2002; *idem*, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*, Kraków 2006, s. 23–36; J.R. Sielezin, *Płaszczyzna konfrontacji politycznej między „Solidarnością” a władzą w latach 1980–1981*, Wrocław 2005.

² Więcej na ten temat: A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”*..., s. 35–36.

³ Zob. Pismo dyrektora Biura Śledczego MSW płk. Tadeusza Kwiatkowskiego do zastępcy komendanta KW MO ds. SB w Piotrkowie Trybunalskim płk. Adolfa Dyszego, 4 XI 1980 r. [w:] *Stan wojenny w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, oprac. M. Kopczyński, R. Rabięga, Warszawa–Łódź 2008, s. 3–5. Akcje

W październiku 1980 r. zastępca szefa Sekretariatu Komitetu Obrony Kraju płk Tadeusz Malicki sformułował wniosek o potrzebie wprowadzenia w życie rozwiązań prawnych, które pozwoliłyby w wybranym przez władze momencie na ogłoszenie decyzji Rady Państwa o wprowadzeniu stanu wojennego. Podstawą dalszych prac stały się „Propozycje w przedmiocie trybu wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa oraz określenia skutków tego stanu”, zaakceptowane w listopadzie przez sekretarza KOK gen. broni Tadeusza Tuczapskiego.

Ostatecznym terminem opracowania wspomnianych powyżej podstaw legislacyjnych miał być 31 grudnia 1980 r., a w styczniu 1981 r. komplet aktów prawnych znalazł się w MSW. 16 lutego 1981 r. została przeprowadzona tzw. gra decyzyjna z udziałem przedstawicieli MON, MSW, KOK i Wydziału Propagandy KC PZPR, w czasie której podsumowano dotychczasowe działania i opracowano harmonogram dalszych posunięć⁴.

Organem koordynującym przygotowania pozostawał KOK z gen. Wojciechem Jaruzelskim – jako premierem – na czele. 27 marca zaaprobował on, wraz z I sekretarzem KC PZPR Stanisławem Kanią „Myśl przewodnią wprowadzenia na terytorium PRL stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa” i centralny plan działania organów politycznych władzy i administracji państwowej na wypadek konieczności wprowadzenia w PRL stanu wojennego. W treści pierwszego z dokumentów znalazło się sformułowanie, iż „wprowadzenie stanu wojennego na terytorium całego państwa stanowi ostateczne posunięcie państwa w obronie konstytucyjnych podstaw ustrojowych PRL, a jego jedynym celem jest odwołanie naruszonego prawa konstytucyjnego”⁵. W ten oto sposób komunistyczne władze zyskały podstawy prawne regulujące kwestię „wypowiedzenia wojny Narodowi”, które miało nastąpić w oparciu o dekret Rady Państwa⁶.

Jak nadmieniono powyżej, omówione przygotowania były następstwem powstania NSZZ „Solidarność”. Proces tworzenia struktur związku w regionie łódzkim w latach 1980–1981 przebiegał analogicznie do scenariusza wydarzeń w innych częściach kraju⁷.

internowań przeprowadzono w ramach operacji „Jodła”, określanej wcześniej kryptonimem „Wiosna” (8 II–17 IX 1981 r.) i „Wrzos” (17 IX–5 XII 1981 r.). Należy podkreślić, że systematycznie uaktualniane listy w grudniu 1981 r. stały się dla SB podstawą do przeprowadzenia internowań, którymi w województwie łódzkim objęto wówczas niemal 150 osób, wywodzących się głównie z szeregów NSZZ „Solidarność”. Kolejna fala zatrzymań miała miejsce w Łodzi w maju 1982 r. w związku z planowanymi protestami ulicznymi, kiedy to internowano ponad 90 osób. Omawiając przygotowania do wprowadzenia stanu wojennego, należy również wymienić operacje „Klon” (przeprowadzanie przez SB tzw. rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych) i „Malwa” (opanowanie ośrodków radia i telewizji oraz zablokowanie środków łączności). *Ibidem*, s. XXII–XXIII.

⁴ P. Nalepa, P. Piątek, *Wokół genezy stanu wojennego. Studium historyczno-prawne*, <http://www.13grudnia81.pl/sip/index.php?menu=2> (21 IX 2011 r.), s. 12–13, 17.

⁵ *Ibidem*, s. 22–25.

⁶ Sformułowaniem takim posłużył się J. Kropiwnicki w przemówieniu nagrany w siedzibie ZR NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej. Stenogram przemówienia Jerzego Kropiwnickiego, 13 XII 1981 r. [w:] *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. 116.

⁷ Pod pojęciem region łódzki autor niniejszej publikacji przyjmuje województwo miejskie łódzkie w granicach określonych w Ustawie z dnia 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa. Więcej na temat powstania i działalności NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim w latach 1980–1981 zob. m.in.: B. Czuma, *Łódzka „Solidarność” 1980–1981*, Łódź 2010; L. Olejnik, *NSZZ „Solidarność” w Łodzi – powstanie i główne kierunki działalności w latach 1980–1981* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Łodzi 1956–1981*, red. K. Lesiakowski, Warszawa 2003, s. 92–109; *idem*, *Geneza NSZZ „Solidarność”* [w:] *Z dziejów NSZZ „Solidarność” w regionie Ziemi Łódzkiej. Materiały sesji popularnonaukowej. Łódź, 29 września 2000 r.*, Łódź 2001, s. 33–55; L. Próchniak, *NSZZ „Solidarność” Region Ziemia Łódzka 1980–1990* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 4: *Polska zachodnia*, red. L. Kamiński, G. Walińska, Warszawa 2010, s. 105–169; A. Słowik, *Tworzenie struktur NSZZ „Solidarność” w Łodzi. Sierpień 1980–grudzień 1981* [w:] *Z dziejów NSZZ „Solidarność”...*, s. 98–119.

Silną pozycję, wynikającą w dużym stopniu ze znaczenia strajku zorganizowanego w sierpniu 1980 r., zyskało ogniwo zakładowe związku reprezentujące Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne, dowodem czego stał się wybór Andrzeja Słowika na stanowisko przewodniczącego Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego, a następnie Zarządu Regionalnego NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej⁸. Znaczącą reprezentację w regionalnych władzach związku zyskało także środowisko akademickie, a Jerzy Kropiwnicki i Grzegorz Palka objęli funkcje zastępców Słowika, wpływając w istotny sposób na formułowane w łódzkim środowisku opozycyjnym postulaty reform ekonomicznych. Skutkowało to, stosunkowo słabszą od przewidywanej, pozycją działaczy związkowych reprezentujących dominujący w Łodzi przemysł włókienniczy, którzy angażowali się w działalność struktur ponadregionalnych kontestujących częściowo działalność MKZ/ZR Ziemi Łódzkiej, tj. Sieci Organizacji Zakładowych NSZZ „Solidarność” wiodących zakładów pracy (Jerzy Dłużniewski z Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Marchlewskiego w Łodzi) oraz Krajowej Sekcji Włókna i Skóry, której przewodnił Marek Czekalski z Przędzalni Czesankowej Anilany „Polanil” w Łodzi⁹.

Legalna działalność struktur związku w regionie łódzkim została przerwana wraz z ogłoszeniem przez władze PRL decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego. Podobnie jak w całym kraju, jej konsekwencją były strajki zorganizowane 14 grudnia 1981 r. w około trzydziestu zakładach województwa łódzkiego. Większość protestów zakończono tego samego dnia w wyniku negocjacji prowadzonych z załogami lub demonstracji siły oddziałów ZOMO i WP, jakkolwiek w kilku przypadkach doszło do interwencji sił porządkowych¹⁰.

Zawieszenie działalności NSZZ „Solidarność” oraz wprowadzenie innych ograniczeń praw obywatelskich było możliwe dzięki przedstawionym przygotowaniom legislacyjnym. W okresie stanu wojennego wymiar sprawiedliwości, obok aparatu bezpieczeństwa państwa, stał się głównym narzędziem represji stosowanych wobec osób nieprzestrzegających narzuconych rygorów. Prokuratury oraz sądy powszechne i wojskowe działały w oparciu o antydatowane na 12 grudnia 1981 r. dekrety: o stanie wojennym¹¹, o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego¹², o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz

⁸ Więcej na temat strajku w MPK w Łodzi (26–31 VIII 1980 r.) zob. W. Domagalski, *Kartki Trautmana. Strajk w MPK i powstanie łódzkiej „Solidarność”*, Łódź 2005.

⁹ Więcej na ten temat: *NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa 1980–1981*, oprac. S. Pilariski, R. Rabiega, Warszawa–Łódź 2010, s. XXIX–XXX.

¹⁰ Na terenie województwa łódzkiego strajki zorganizowano także w Ozorkowie, Pabianicach i Zgierzu. Protestowała również młodzież akademicka zgromadzona w gmachu Wydziału Prawa UŁ przy ul. Składowej w Łodzi. L. Próchniak, *op. cit.*, s. 172–174; *idem*, *Ziemia łódzka i sieradzka [w:] Stan wojenny w Polsce 1981–1983*, red. A. Dudek, Warszawa 2003, s. 692–700; *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. XXV–XXVI; Ocena sytuacji polityczno-operacyjnej w województwie łódzkim w okresie od 13 XII 1981 r. do 31 XII 1982 r., *ibidem*, s. 390. Por. dok. nr 12–15 niniejszej publikacji. Sytuację w Łodzi w pierwszych dniach po wprowadzeniu stanu wojennego analizowała socjolog Stefania Dziecielska-Machnikowska, jednak treść jej publikacji jest zgodna z narzuconą wówczas, oficjalną interpretacją wydarzeń: S. Dziecielska-Machnikowska, *W nowej sytuacji politycznej [w:] Postawy i wartości w okresie konfliktu społecznego*, red. S. Dziecielska-Machnikowska, Łódź 1985, s. 148–174.

¹¹ DzU 1981 Nr 29, poz. 154, s. 309–317. Więcej na temat oceny ustawodawstwa stanu wojennego zob. *Prawa człowieka i obywatela w PRL (13 XII 1981–31 XII 1982)*, Paryż 1983, s. 55–60; P. Chrzczonowicz, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości karnej wobec opozycji wolnościowej w Polsce doby stanu wojennego – wybrane aspekty [w:] Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje*, red. A. Czwołek, W. Polak, Toruń 2008, s. 83–84; W. Polak, *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006, s. 180–182.

¹² DzU 1981 Nr 29, poz. 156, s. 318–320.

o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego¹³, jak również zapisy Kodeksu karnego. Dodatkowo regułą było prowadzenie spraw w trybie doraźnym, co nakładało na prokuraturę obowiązek przeprowadzenia postępowania w ciągu 15 dni, a na sąd – rozpoznanie sprawy w terminie nie dłuższym niż 5 dni od otrzymania aktu oskarżenia. Orzekany wyrok bezwzględny pozbawienia wolności miał wynosić co najmniej 3 lata¹⁴. Należy podkreślić, że wprowadzone ustawodawstwo, m.in. ograniczające funkcjonowanie związków zawodowych i ułatwiające pozbawianie wolności, było sprzeczne z formalnie uznawanymi przez władze PRL normami prawa międzynarodowego, np. Międzynarodowym Paktem Praw Cywilnych i Politycznych, czy też konwencjami nr 87 i 98 Międzynarodowej Organizacji Pracy¹⁵.

Wytyczne dotyczące sposobu działania wymiaru sprawiedliwości w warunkach stanu wojennego zostały wprost sformułowane w proklamacji Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego: „Osoby winne działania przeciw interesom socjalistycznego państwa oraz ludzi pracy będą odtąd karane z całą surowością, z wykorzystaniem wszystkich środków i uprawnień wynikających ze stanu wojennego. [...] Społeczeństwo i państwo nie może dłużej tolerować swobody wyrotowców, wichrzycieli i awanturników”. Groźnym *memento* były również słowa zawarte w wystąpieniu telewizyjnym gen. Jaruzelskiego: „Niech nikt nie liczy na słabość i wahanie”¹⁶.

Ze względu na fakt gwałtownego zwiększenia zakresu zadań wojskowych organów sprawiedliwości zmobilizowano sędziów i prokuratorów cywilnych przeniesionych wcześniej do rezerwy, jak również pozostających w stanie spoczynku¹⁷. Formalne powołanie do odbycia służby wojskowej było z pewnością próbą „zwarcia szeregów” środowiska prawniczego. Dodatkowo art. 8 ust. 2 dekretu o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw

¹³ *Ibidem*, poz. 157, s. 321–322. Ponadto już we wrześniu 1981 r. w Ministerstwie Sprawiedliwości zostały opracowane rozporządzenia i zarządzenia będące aktami wykonawczymi do aktów prawnych normujących zakres jego działalności. P. Nalepa, P. Piątek, *op. cit.*, s. 33.

¹⁴ Więcej na ten temat: M. Stanowska, A. Strzembosz, *Sędziowie warszawscy w czasie próby 1981–1988*, Warszawa 2005, s. 124. Interpretację zapisów Dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego nakazującą obligatoryjne orzekanie na podstawie art. 4 ust. 1 kary pozbawienia wolności w wysokości co najmniej 3 lat podważała prof. Krystyna Daszkiewicz, jednak sądy opierały się w tej materii na wykładni Sądu Najwyższego, ignorując fakt niejednoznaczności zapisów przywoływanego aktu prawnego. Więcej na ten temat: W. Polak, *op. cit.*, s. 183–184.

¹⁵ Więcej na ten temat: *Prawa człowieka...*, s. 30–36.

¹⁶ Cyt. za: *ibidem*, s. 67. Jak wynika z fragmentów „Dzienników politycznych” M.F. Rakowskiego, opisujących wydarzenia z połowy grudnia 1981 r., „Wojciech Jaruzelski każdego dnia naciska, żeby wreszcie zaczęły sypać się wyroki”. Cyt. za: W. Polak, *op. cit.*, s. 369. W kolejnych miesiącach stanu wojennego do surowego karania uczestników demonstracji organizowanych 31 VIII 1982 r. wzywał wiceminister sprawiedliwości Tadeusz Skóra, zaś podczas narady z udziałem sędziów orzekających w sprawach karnych szef resorsu sprawiedliwości Sylwester Zawadzki oświadczył: „Nie można patrzeć na orzeczenia z punktu widzenia fachowca, specjalisty od prawa karnego – każdy wyrok przedstawiany jest społeczeństwu jako oręż walki. Wyroki łagodne traktowane są jako bojkot władzy. Jeżeli wyrok uniewinniający traktowany jest jako przejaw słabości władzy – trzeba to brać pod uwagę. Nieliczący się z realiami humanitaryzm może doprowadzić do większych szkód”. *Prawa człowieka...*, s. 67. „Bezwzględne próby interpretacji prawniczej [...] ustawodawstwa stanu wojennego” podejmowano również w Instytucie Prawa Akademii Spraw Wewnętrznych, czego przykładem była m.in. publikacja: AIPN Łd, pf 16/558, *Prawo stanu wojennego w Polsce*, red. F. Prusak, Warszawa 1981. Zob. też: AIPN Łd, pf 16/545, F. Prusak, Z. Szydłowski, Z. Śpiewak, *Komentarz do przepisów dekretu o stanie wojennym*, Warszawa 1983; AIPN Łd, pf 16/575, J. Piażdecki, *Wykroczenia w ustawodawstwie stanu wojennego*, Warszawa 1982; AIPN Łd, 0235/297, Z. Jankowski, P. Kalinowski, J.R. Kubiak, *Postępowanie szczególne w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego (komentarz do dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r.)*, Warszawa 1982.

¹⁷ G. Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości” w stanie wojennym*, s. 2, 5. <http://www.13grudnia81.pl/sip> (7 IX 2011 r.).

o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów i prokuratur wojskowych w czasie obowiązywania stanu wojennego pozwalał na mianowanie na stanowisko prokuratorów i oficerów śledczych w prokuraturach wojskowych oraz na stanowiska sędziów i asesorów sądów wojskowych oficerów niespełniających wszystkich wymogów formalnych (np. odbycie aplikacji i stażu na stosownym stanowisku), a posiadających jedynie bliżej niesprecyzowane „przygotowanie do wykonywania obowiązków na tych stanowiskach”¹⁸. Z kolei dowódcom jednostek wojskowych (a nie, jak dotąd, zebraniu żołnierzy) przyznano prawo wyboru ławników, co nadawało niniejszej procedurze charakter czysto formalny, dopuszczający ogromną dowolność w wyznaczaniu składów orzekających w sądach wojskowych¹⁹.

Władze usuwały również osoby „niepewne” zatrudnione w prokuraturze i sądownictwie. Po wprowadzeniu stanu wojennego przeprowadzono weryfikację w prokuraturach wojewódzkich, z których zwalniano prokuratorów należących do NSZZ „Solidarność” (łącznie odeszło 15 z 35 prokuratorów będących członkami związku). Rada Państwa odwołała także z funkcji 25 sędziów z powodu „braku rękopisami należytego wykonywania obowiązków sędziego w PRL” (w tym sędziego Sądu Najwyższego dr. Stanisława Rudnickiego), przyjęła rezygnację 11, a minister sprawiedliwości odwołał 5 asesorów²⁰. Łącznie w grudniu 1981 r. przeprowadzono 7274 rozmowy z sędziami i pracownikami resortu sprawiedliwości, w wyniku których 6778 osób podpisało deklaracje o wystąpieniu ze związku²¹. Postawę pracowników wymiaru sprawiedliwości miały też kształtować intensywnie prowadzone zebrania i konferencje ideologiczne, jak również zachęty finansowe i uznaniowe awanse dla szczególnie gorliwych sędziów i prokuratorów²². Częstą praktyką było również wymuszanie składania deklaracji lojalności, a w przypadku odmowy ich podpisania – zagrożenie utratą pracy z tzw. wilczym biletem²³.

Działania władz nie zawsze przynosiły jednak oczekiwane efekty, o czym świadczyły np. przypadki odmowy sądenia w trybie doraźnym (wyroki wydawano w trybie zwykłym) i w oparciu o ustawodawstwo stanu wojennego. Konsekwencją takiej postawy było wszczęcie wobec zbyt „liberalnych” sędziów postępowań dyscyplinarnych (Mikołaj Kwiatkowski z Terenowej Komisji Odwoławczej ds. Pracy w Warszawie) lub odwołanie (Krzysztof Kauba z Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy). W obronie ostatniego z wymienionych list protestacyjny podpisało czterdziestu sędziów warszawskich sądów, których ukarano upomnieniami. Z zajmowanych stanowisk odwołani zostali również sygnatariusze listu pełniący funkcje przewodniczących wydziałów²⁴.

¹⁸ Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych..., s. 322.

¹⁹ P. Chrzczonowicz, *op. cit.*, s. 86–87.

²⁰ *Prawa człowieka...*, s. 60; Notatka pracownika Gabinetu Ministra Sprawiedliwości Romana Ziółkowskiego na temat odwołań i zwolnień sędziów i asesorów sądowych w ramach akcji weryfikacyjnej pracowników wymiaru sprawiedliwości, 19 III 1982 r. [w:] *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, oprac. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001, s. 176–177.

²¹ Pierwsza KZ NSZZ „Solidarność” skupiająca pracowników wymiaru sprawiedliwości powstała 3 X 1980 r. w SR w Gdańsku, natomiast 19 X 1980 r. została utworzona Krajowa Komisja Koordynacyjna Pracowników Wymiaru Sprawiedliwości NSZZ „Solidarność”. Przed wprowadzeniem stanu wojennego do związku należało około 30 proc. sędziów (około tysiąca osób, w tym 11 prezesów i 30 wiceprezesów sądów rejonowych) i 1/3 pracowników administracyjnych. G. Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości”...*, s. 2–3; M. Stanowska, A. Strzembosz, *op. cit.*, s. 43–44, 57, 60.

²² P. Chrzczonowicz, *op. cit.*, s. 87.

²³ *Prawa człowieka...*, s. 29.

²⁴ *Ibidem*, s. 63; G. Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości”...*, s. 10; T. Ruzikowski, *Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981–1983*, Warszawa 2009, s. 96.

Udziału w rozprawach prowadzonych w trybie doraźnym odmówiło kilku prokuratorów, m.in. Jerzy Arciszewski z Prokuratury Rejonowej Warszawa-Mokotów. Zwolnieniami z pracy ukarano prokuratorów w woj. opolskim, którzy złożyli po 13 grudnia 1981 r. legitymacje partyjne: Edwarda Kisielewskiego, Franciszka Lewandowskiego, Alfreda Tybura, Marka Piwodę, Józefa Niekrawca, Włodzimierza Ostrowskiego, Waława Skrzyпка, Jerzego Michalskiego, Ewę Bojarską, Waława Jakuczka i Jadwigę Jędrał²⁵.

Wobec pracowników wymiaru sprawiedliwości nieakceptujących realiów stanu wojennego władze stosowały represje w formie internowań (sędzia Wojciech Soiński – Sąd Rejonowy w Szczecinie, sędzia Józef Lubieniecki – Okręgowy Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w Olsztynie, wiceprokurator Stefan Śnieżko z PR w Olsztynie) i pociągnięcia do odpowiedzialności karnej – wiceprezes SR w Świebodzinie Hubert Błaszczak został skazany na 4 lata pozbawienia wolności i 3 lata utraty praw publicznych za działalność w podziemnych strukturach NSZZ „Solidarność”²⁶.

W regionie łódzkim sprawy przeciwko działaczom i sympatykom NSZZ „Solidarność” prowadzone były przed Sądem Wojewódzkim, Sądem Rejonowym i Wojskowym Sądem Garnizonowym w Łodzi, jak również przed Sądem Pomorskiego Okręgu Wojskowego w Bydgoszczy, co było konsekwencją zapisów dekretu o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w czasie obowiązywania stanu wojennego oraz ówczesnego zasięgu terytorialnego Pomorskiego Okręgu Wojskowego. W ostatnim przypadku rozprawy toczyły się tak w siedzibie SPOW, jak i na sesjach wyjazdowych organizowanych w Łodzi.

Łącznie wymienione sądy oskarżyły co najmniej 79 osób z województwa łódzkiego w związku z: organizacją i udziałem w strajkach (przestępstwo z art. 46 ust. 1 i 2 dekretu o stanie wojennym)²⁷, redagowaniem, drukiem i kolportażem materiałów bezdebitowych (art. 48 ust. 2–4 dekretu o stanie wojennym, art. 273 §2 i art. 282 kk)²⁸, „publicznym lżeniem PRL i jej

²⁵ G. Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości”...*, s. 3–4. Więcej na temat działalności prokuratury w okresie stanu wojennego: *Prawa człowieka...*, s. 86–92.

²⁶ *Ibidem*, s. 61–62.

²⁷ AIPN By, 51/7, Akta sprawy przeciwko Longinowi Chlebowskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/12–13, Akta sprawy przeciwko Henrykowi Drożdżewskiemu, Julianowi de Fabritisowi, Ludwikowi Juszkiewiczowi i Zbigniewowi Rybarkiewiczowi, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN Łd, 53/17, t. 1–3, Akta sprawy przeciwko Jerzemu Kropiwnickiemu i Andrzejowi Słowikowi, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/18, t. 1–4, Akta sprawy przeciwko Ryszardowi Kostrzewie, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/19, t. 1–6, Akta sprawy przeciwko Janinie Juraszewskiej, Jerzemu Kardze, Jadwidze Menkarskiej, Andrzejowi Ochockiemu i Zdzisławowi Trusińskiemu, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/20, t. 1–6, Akta sprawy przeciwko Mieczysławowi Bednarskiemu, Bogdanowi Idzikowskiemu, Ryszardowi Kosmali i Włodzimierzowi Wieruckiemu, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/21, t. 1–4, Akta sprawy przeciwko Jerzemu Kalicie, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/32, t. 1–5, Akta sprawy przeciwko Janowi Łuczakowi i Krzysztofowi Patorze, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/39, t. 1–5, Akta sprawy przeciwko Krzysztofowi Golińskiemu, Januszowi Prokopowiczowi i Janowi Romanowskiemu, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/47, t. 1–9, Akta sprawy przeciwko Ryszardowi Jurzyście, Wojciechowi Rutowiczowi i Włodzimierzowi Stefaniakowi, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 53/152, t. 1–2, Akta sprawy przeciwko Bogusławowi Czerwińskiemu, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 89/1, t. 1–4, Akta sprawy przeciwko Joannie Fajkowskiej i Jerzemu Szybłowi, prowadzonej przed SW w Łodzi.

²⁸ AIPN, 754/198, Akta sprawy przeciwko Pawłowi Gayczakowi, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN By, 51/87–88, Akta sprawy przeciwko Jerzemu Chiżyńskiemu, Tomaszowi Dzieranowi i Urszuli Kalinowskiej, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/121, Akta sprawy przeciwko Piotrowi Tolińskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/127, Akta sprawy przeciwko Elżbiecie Stanek, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/130, Akta sprawy przeciwko Tadeuszowi Podlaskowi i Andrzejowi

naczelnych organów” (art. 270 §1 kk)²⁹, uszkodzeniem czerwonych flag (art. 284 §1 kk)³⁰, malowaniem „wrogich napisów” (art. 48 ust. 2 i 4 dekretu o stanie wojennym, art. 270 §1 i art. 273 §1 kk)³¹, „osłabianiem władzy ludowej” poprzez utrudnienie „prawidłowego funkcjonowania urzędów drukarskich drukujących »Trybunę Ludu«” (art. 127 kk)³². Należy podkreślić, że nie uwzględniono spraw wszczynanych w związku z zarzutem czynnej napaści na funkcjonariuszy MO, które w wielu przypadkach miały również kontekst polityczny³³.

* * *

Prezentowany wybór dokumentów zawiera materiał z pięciu procesów członków NSZZ „Solidarność” w Łodzi, prowadzonych przed SW w Łodzi oraz SPOW w Bydgoszczy. Najistotniejszym pozostaje bez wątpienia proces Jerzego Kropiwnickiego i Andrzeja Słowika, oskarżonych o kontynuowanie działalności w ramach zawieszzonego związku, zorganizowanie i kierowanie akcją protestacyjną w siedzibie zarządu regionalnego przy ul. Piotrkowskiej 260 w Łodzi oraz wzywanie do tworzenia komitetów strajkowych i rozpoczęcia strajku powszechnego w regionie.

Ze względu na podjęcie decyzji o powrocie do Łodzi niezwłocznie po zakończeniu posiedzenia Komisji Krajowej w Gdańsku, liderzy łódzkiej „Solidarności” uniknęli internowania w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r.³⁴ Po przybyciu do Łodzi Jerzy Kropiwnicki zredago-

Rosółkowi, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/133, Akta sprawy przeciwko Kazimierzowi Jagielle, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/152, Akta sprawy przeciwko Kazimierzowi Lubezrze, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/167–168, Akta sprawy przeciwko Tomaszowi Gaduła-Zawratyńskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/191, Akta sprawy przeciwko Romanowi Przybylińskiemu i Markowi Turskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/200–206, Akta sprawy przeciwko Grażynie Anczykowskiej, Jerzemu Balińskiemu, Jarosławowi Ćwiekowi, Henrykowi Jaranowskiemu, Karolowi Jędrzejczykowi, Romanowi Kopyckiemu, Józefowi Majewskiemu, Markowi Monecie, Władysławowi Olszackiemu, Józefowi Pińkowskiemu, Józefowi Radkowi, Andrzejowi Roźniacie, Henrykowi Stefaniakowi, Zenonowi Szendo, Krzysztofowi Uptasowi i Alinie Wojewódce-Czap, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/207, Akta sprawy przeciwko Zbigniewowi Liberze, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/208, Akta sprawy przeciwko Jerzemu Kunce i Marianowi Pasiece, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/216, Akta sprawy przeciwko Sławomirowi Ptaszkiwiczowi i Jackowi Woronowi, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN By, 51/266, Akta sprawy przeciwko Alfredzie Moczowskiemu, prowadzonej przed WSG w Łodzi; AIPN Łd, 51/267–268, Akta sprawy przeciwko Grażynie Fus i Janisławowi Gogolewskiemu, prowadzonej przed WSG w Łodzi; AIPN Łd, 51/269, Akta sprawy przeciwko Wojciechowi Karlińskiemu i Karolowi Nowakowi, prowadzonej przed WSG w Łodzi; AIPN By, 328/10–11, Akta sprawy przeciwko Ewie Błaszyk, Jerzemu Dłużniewskiemu, Wojciechowi Słodkowskiemu i Wincentowi Klemonsowi Zbrońskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN Łd, 53/149, t. 1–5; Akta sprawy przeciwko Piotrowi Dudkowi, Robertowi Sadkowskiemu i Stefanowi Sadkowskiemu, prowadzonej przed SW w Łodzi; AIPN Łd, 104/106, Akta sprawy przeciwko Ryszardowi Skrzypczykowi, prowadzonej przed SR w Łodzi.

²⁹ AIPN Łd, 104/101, t. 1–2, Akta sprawy przeciwko Tadeuszowi Bruździe i Zbigniewowi Frydlandowi, prowadzonej przed SR w Łodzi.

³⁰ AIPN Łd, 100/15, t. 1–2, Akta sprawy przeciwko Tomaszowi Turkowi, prowadzonej przed SR w Łodzi.

³¹ AIPN By, 51/74, Akta sprawy przeciwko Marianowi Głowackiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy; AIPN, 1378/9, Akta sprawy przeciwko Januszowi Blimelowi, Andrzejowi Cylłowi i Jackowi Jaworskiemu, prowadzonej przed SWOW w Warszawie. Ostatni z procesów, w którym sądzono pracowników WFF w Łodzi odbył się przed SWOW ze względu na popełnienie przestępstwa na terenie woj. suwalskiego.

³² AIPN By, 51/84–86, Akta sprawy przeciwko Apolinaremu Przybyłowskiemu i Jarosławowi Topolskiemu, prowadzonej przed SPOW w Bydgoszczy.

³³ Wg szacunków L. Próchniaka przed SW w Łodzi odbyło się kilkanaście procesów, podczas których oskarżonym przedstawiono powyższy zarzut. L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 730.

³⁴ Więcej na ten temat: J. Kropiwnicki, *Mój 13 grudnia – od północy do północy (i kilka dni następnych)* [w:] *Z dziejów NSZZ „Solidarność”...*, s. 120–122.

wał odezwę pt. „Do wszystkich mieszkańców ziemi łódzkiej” – którą sygnował wraz z Andrzejem Słowikiem – zawierającą protest przeciwko niezgodnym z prawem działaniom władz, żądanie uwolnienia aresztowanych osób oraz wezwanie do zorganizowania, zgodnie ze stanowiskiem KK NSZZ „Solidarność”, strajku powszechnego³⁵. Po wtargnięciu do siedziby zarządu oddziałów MO zgromadzeni tam przedstawiciele władz regionalnych zostali przewiezieni do łódzkiej KW MO, a następnie do Zakładu Karnego w Łęczycy. 15 grudnia Kropiwnicki i Słowik zostali formalnie aresztowani, trafiając do Aresztu Śledczego przy ul. Smutnej w Łodzi, gdzie 17 grudnia zapoznani się z postanowieniem o wszczęciu postępowania w trybie doraźnym i przedstawionymi zarzutami³⁶. Co warte podkreślenia, śledztwo prowadzone przez Prokuraturę Wojewódzką w Łodzi trwało niespełna sześć godzin, a zatrzymani – którym grożono karą śmierci – odmówili składania zeznań. Jak relacjonował J. Kropiwnicki: „Doskonale pamiętam sytuację, w której prokurator prowadzący moją sprawę oznajmił, że będzie się musiał domagać dla mnie kary śmierci, »ponieważ społeczeństwo z tak rozbudzonymi aspiracjami musi być szokowo przywrócone do stanu równowagi«”³⁷.

Należy także zaznaczyć, że akcję protestacyjną w siedzibie ZR z osobistym udziałem kierownictwa regionu zorganizowano na nieznaną w całym kraju skalę, a była ona konsekwencją wprowadzenia w życie uchwały Prezydium KK – przyjętej 3 grudnia 1981 r. podczas posiedzenia w Radomiu z udziałem przewodniczących zarządów regionalnych (następnie zatwierdzonej 12 grudnia przez KK) – mówiącej o rozpoczęciu strajku generalnego w przypadku wprowadzenia w życie aktów prawnych sankcjonujących nadzwyczajne uprawnienia dla władz PRL³⁸. W większości regionów liderzy związku bądź zostali internowani, bądź też uniknęli tego losu, ukrywając się i podejmując działania już w warunkach konspiracji, co utrudniło władzom ich zatrzymanie.

19 grudnia 1981 r. oskarżonych, sędziów i obrońców przewieziono do siedziby SR w Zgierzu, gdzie odbyła się pierwsza rozprawa. Argumentowano, iż: „Istniejąca sytuacja może sprzyjać gromadzeniu się wokół sądu i w sądzie znacznej ilości osób, które mogłyby utrudniać rozpoznanie sprawy”³⁹. Atmosferę pierwszego dnia procesu doskonale oddaje relacja Andrzeja Kerna: „W Sądzie Wojewódzkim w Łodzi zastałem już moich kolegów współobrońców. Po dłuższym oczekiwaniu poproszono nas do gabinetu prezesa Sądu [Wojewódzkiego w Łodzi, Tadeusza Lenczewskiego – S.P.]. Z bładą twarzą i wyraźnie podekscytowany poinformował, że ze względów bezpieczeństwa rozprawa odbędzie się nie w gmachu sądu,

³⁵ *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. XXV.

³⁶ AIPN Łd, 426/4, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego Witolda Ekierta o wszczęciu przeciwko Jerzemu Kropiwnickiemu i Andrzejowi Słowikowi postępowania w trybie doraźnym, 15 XII 1981 r., b.p.; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego Witolda Ekierta o postawieniu zarzutów Jerzemu Kropiwnickiemu, 15 XII 1981 r., b.p.; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego Witolda Ekierta o postawieniu zarzutów Andrzejowi Słowikowi, 15 XII 1981 r., b.p.; J. Kropiwnicki, *op. cit.*, s. 148.

³⁷ J. Kropiwnicki, „Walczyłem o ważne sprawy” [w:] *Pospolite ruszenie. Relacje działaczy i współpracowników „Solidarności” w Łodzi 1980–1981*, oprac. L. Próchniak i in., Łódź 2011, s. 174–175. Por. AIPN Łd, 426/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Andrzeja Słowika, 15 XII 1981 r., b.p.; *ibidem*, Protokół przesłuchania podejrzanego Jerzego Kropiwnickiego, 15 XII 1981 r., b.p.; L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 731.

³⁸ Według A. Słowika: „Stan wojenny pokazał, jak w praktyce można liczyć na wykonanie takiej uchwały, bo były dokumenty związkowe mówiące o rodzaju reakcji w razie ataku władz na związek. Konfrontacja bardziej się wtedy kojarzyła z próbą zdelegalizowania »Solidarności«, rozwiązania jej, a nie z bezpośrednimi starciami na ulicach. Przygotowywaliśmy się na taką ewentualność tylko w jeden, sprawdzony przez nas sposób – przez ogłoszenie strajku generalnego”. A. Słowik, „Udowodniliśmy, że jesteśmy dojrzałą organizacją” [w:] *Pospolite ruszenie...*, s. 215.

³⁹ AIPN Łd, 53/17, t. 2, Wniosek przewodniczącego składu orzekającego SW w Łodzi sędziego Zbigniewa Dominikowskiego, 19 XII 1981 r., k. 50.

lecz w innym miejscu, którego nie może nam ujawnić. Impulsywny Staszek Maurer już chciał protestować, lecz uspokoił go [Eugeniusz] Sindlerowski: »Jeszcze nie teraz. Najpierw zobaczymy się z nimi«, »a komunikacja nie działa« – dopytywaliśmy. »Są przygotowane autokary« – brzmiała odpowiedź. [...] Wsiadliśmy. Zaraz konwój, składający się z tych kilku autobusów i wozów milicyjnych, ruszył w drogę. Kierunek – Las Łągiewnicki. Rozmowy urwały się. Zatrzymaliśmy się przed gmachem sądu w Zgierzu, gdzie całe kwartały ulic otoczone były milicyjnymi wozami bojowymi. Korytarz sądu zapelniali funkcjonariusze w hełmach, uzbrojeni w pistolety maszynowe i pałki służbowe. Wszystkich uprzedzono, że przed zakończeniem procesu nie będą mogli opuścić budynku. Na sali było już kilkanaście osób, wśród których siedział również rzecznik prasowy MSW. Wiedzieliśmy, co to oznacza: wieczorny dziennik TV miał poinformować cały kraj o surowych wyrokach...»⁴⁰.

Ze względu na liczne wnioski adwokatów sąd odroczył rozprawę. Podczas dwóch kolejnych rozpraw, odbywających się już w siedzibie SW w Łodzi, szczególną gorliwością wykazywał się prokurator Jacek Rządkowski, żądając dla oskarżonych kary 12 lat pozbawienia wolności i przypadku mienia⁴¹. Surowego ukarania oskarżonych domagał się sędzia Bolesław Kuligowski, wnioskując o rozpatrzenie sprawy przez sąd wojskowy⁴². Pomimo stanowiska obrońców, iż pogwałcone zostały fundamentalne zasady prawne: „Lex retro non agit” („Prawo nie działa wstecz”) i „Nullum crimen sine lege” („Nie ma przestępstwa bez ustawy”), sąd odrzucił wnioski o uniewinnienie oskarżonych, którzy 30 grudnia 1981 r. zostali skazani na 4,5 roku pozbawienia wolności oraz 4 lata pozbawienia praw publicznych⁴³.

Należy podkreślić fakt całkowitego zignorowania przez sąd okoliczności rozpoczęcia druku „Dziennika Ustaw” – datowanego na 14 grudnia 1981 r. – dopiero 17 grudnia i zakończenia go następnego dnia. Wtedy to pierwsze jego egzemplarze trafiły do dystrybucji i dopiero wówczas został spełniony konstytucyjny wymóg ogłoszenia aktu prawnego w „Dzienniku Ustaw”, a ustawodawstwo stanu wojennego zyskało moc obowiązującego prawa⁴⁴.

⁴⁰ A. Kern, *Moje procesy polityczne*, „Ład” 1989, nr 24. Por. 13 grudnia 1981 roku w Łodzi..., „Dziennik Łódzki”, 13 XII 1990 r.

⁴¹ Według Kropiwnickiego prokurator Rządkowski „zachowywał się w naszej sprawie skandalicznie – w stylu stalinowskim”. J. Kropiwnicki, *Mój 13 grudnia...*, s. 149.

⁴² Zob. dok. nr 7 niniejszej publikacji.

⁴³ Dopiero w wyroku z 16 III 2011 r. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że dekret o stanie wojennym oraz dekret o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego (formalnie uchylone w 2002 r.) są niezgodne z art. 7 Konstytucji RP w związku z art. 31 ust. 1 Konstytucji PRL z dnia 22 VII 1952 r. oraz z art. 15 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych, gdyż w istotny sposób zawieszały lub ograniczały podstawowe prawa obywateli określone w Konstytucji PRL i innych ustawach oraz umowach międzynarodowych, których PRL była stroną. Represyjność przepisów dekretu o stanie wojennym przejawiała się w tym, że dokonywał penalizacji czynów, które nie były przed 13 XII 1981 r. karalne, a także kwalifikował jako przestępstwa wiele dotychczasowych wykroczeń. Dokonując oceny merytorycznej dekretów z 12 XII 1981 r., TK stwierdził, że wydanie ich w trakcie sesji Sejmu było nielegalne, a działanie Rady Państwa naruszyło zarówno przepisy konstytucyjne dotyczące procesu prawotwórczego, jak i ogólne zasady dotyczące funkcjonowania organów władzy publicznej. Ponadto TK uznał, iż dekrety z 12 XII 1981 r. naruszały standardy wynikające z zakazu działania prawa wstecz. Komunikat prasowy po rozprawie dotyczącej dekretu o stanie wojennym, http://www.trybunal.gov.pl/Rozprawy/2011/k_35_08.htm (4 I 2012 r.). Zob. E. Koj, *Możliwość wymierzenia kary a przedawnienie czynów*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 11/12, s. 129–132. Więcej na temat naruszania zasady „Lex retro non agit” w okresie stanu wojennego: K. Wiak, *Zasady gwarancyjne prawa karnego na tle rozwiązań komunistycznego prawa karnego Polski Ludowej* [w:] *Komunistyczne prawo karne Polski Ludowej*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2007, s. 80–82.

⁴⁴ Więcej na temat legalności stanu wojennego: P. Nalepa, P. Piątek, *op. cit.*, s. 41–42; *Ocena podstaw prawnych stanu wojennego*, Katowice 1990; *O stanie wojennym w Sejmowej Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej. Sprawozdanie komisji i wniosek mniejszości wraz z ekspertami i opiniami historyków*, opr. K. Górski, Warszawa 1997;

Ponadto dopiero 21 grudnia 1981 r. „Trybuna Ludu” informowała o opublikowaniu antydatowanego na 12 grudnia „Monitora Polskiego” (nr 30), zawierającego Zarządzenie nr 51 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 1981 r. w sprawie zawieszenia działalności związków zawodowych i niektórych organizacji społecznych na czas obowiązywania stanu wojennego⁴⁵.

18 marca 1982 r. SN, na wniosek Prokuratora Generalnego PRL Józefa Żyty (domagał się 8 lat pozbawienia wolności), podwyższył karę więzienia do 6 lat, obciążając dodatkowo skazanych kosztami postępowania sądowego⁴⁶. 25 lipca 1983 r. SW w Zamościu, w oparciu o zapisy ustawy z 21 lipca tego roku o amnestii, zdecydował o złagodzeniu kary w stosunku do Jerzego Kropiwnickiego do 3 lat pozbawienia wolności, zaś w stosunku do Andrzeja Słowika analogiczną decyzję podjął SW w Bydgoszczy⁴⁷. Ostatecznie kara więzienia została darowana obu skazanym 24 lipca 1984 r.⁴⁸

Większość procesów organizowanych bezpośrednio po 13 grudnia 1981 r. dotyczyła „kontynuowania działalności związkowej” i udziału w strajkach będących protestem przeciwko decyzjom władz o wprowadzeniu stanu wojennego. Do tej kategorii spraw należy zaliczyć proces przewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” w Zakładach Aparatury Elektrycznej „Ema-Eltester” i członka ZR NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej Ryszarda Kostrzewy, oskarżonego o zorganizowanie 14 grudnia 1981 r. strajku w PCA „Polanil” w Łodzi⁴⁹. Po zatrzymaniu Kostrzewy przez wkraczające do przedsiębiorstwa oddziały MO, wiceprokurator wojewódzki Eugeniusz Pietrzak wszczął śledztwo w trybie doraźnym (15–16 grudnia 1981 r.). Zgodnie z zeznaniami oskarżonego, przybył on do wspomnianego zakładu po otrzymaniu informacji o trwającym tam proteście (strajkowano pod hasłem zwolnienia internowanego Czekałskiego), sąd przedstawiony zarzut należy uznać za bezzasadny⁵⁰. Warto podkreślić, że w czasie rozprawy z 23 grudnia 1981 r. Kostrzewa mówił o pobiciu go w AŚ w Łodzi, jednak sąd nie odniósł się w żaden sposób do tego stwierdzenia⁵¹.

Wyrokiem SW z 30 grudnia 1981 r. Kostrzewa został skazany na 3 lata pozbawienia wolności i pozbawienia praw publicznych oraz został obciążony kosztami postępowania w wysokości 4200 zł⁵².

W. Polak, *op. cit.*, s. 188–193; *Prawa człowieka...*, s. 105; *Sąd nad autorami stanu wojennego. Oskarżenia, wyjaśnienia, obrona przed Komisją Odpowiedzialności Konstytucyjnej*, Warszawa 1993; A. Świdlicki, *Procesy polityczne w 40-leciu PRL*, Kraków 1987, s. 26.

⁴⁵ W. Polak, *op. cit.*, s. 187.

⁴⁶ Zob. dok. nr 11 niniejszej publikacji. Por. *Rewizja procesu A. Słowika i J. Kropiwnickiego*, „Zawsze Solidarni” 1982, nr 7. Skazanie Kropiwnickiego i Słowika stało się powodem wszczęcia przez pion prokuratorski IPN śledztwa w związku z podejrzeniem popełnienia zbrodni komunistycznej. Wobec braków dowodów potwierdzających, że sędziowie i prokuratorzy działali z pełną świadomością bezprawia swych czynów, śledztwo zostało umorzono w 2007 r. i następnie wznowione. Badany jest również wątek pobicia w śledztwie Słowika i nacisków na sędziów i prokuraturę. *60 lat Izby Adwokackiej w Łodzi*, red. J. Mazur, Łódź 2009, s. 54. Więcej na temat rozpoznawania rewizji nadzwyczajnych przez SN w Warszawie: *Prawa człowieka...*, s. 100.

⁴⁷ AIPN Łd, 53/17, t. 2, Postanowienie Wydziału Penitencjarnego SW w Zamościu o złagodzeniu kary pozbawienia wolności wobec Jerzego Kropiwnickiego, 25 VII 1983 r., k. 237; *ibidem*, Postanowienie Wydziału Penitencjarnego SW w Bydgoszczy o złagodzeniu kary pozbawienia wolności wobec Andrzeja Słowika, 25 VII 1983 r., k. 239.

⁴⁸ *ibidem*, Postanowienie Wydziału Penitencjarnego SW w Olsztynie o darowaniu kary pozbawienia wolności Jerzemu Kropiwnickiemu i Andrzejowi Słowikowi, 24 VII 1984 r., k. 243.

⁴⁹ Zob. dok. nr 12 niniejszej publikacji.

⁵⁰ AIPN Łd, 53/18, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzanego Ryszarda Kostrzewy, 16 XII 1981 r., k. 24–27.

⁵¹ Zob. dok. nr 13 niniejszej publikacji.

⁵² Zob. dok. nr 15 i 16 niniejszej publikacji.

7 kwietnia 1982 r. SN, działając na wniosek Prokuratora Generalnego PRL (wnioskował o 5 lat pozbawienia wolności), podwyższył karę do 4 lat, zasądzając dodatkowo od skazanego koszty postępowania w pierwszej i drugiej instancji⁵³. W grudniu 1982 r. prośbę do Rady Państwa o ułaskawienie męża złożyła Bożena Kostrzewa, jednak pomimo poparcia wniosku przez SN, nie skorzystała ona z prawa łaski⁵⁴. Dopiero w sierpniu 1983 r. SW w Płocku, na podstawie ustawy amnestyjnej z 21 lipca 1983 r., zmniejszył karę orzeczoną przez SN o połowę⁵⁵.

Podobny przebieg miał proces Longina Chlebowskiego, przewodniczącego KZ NSZZ „Solidarność” w łódzkim MPK. Chcąc zapobiec niepożądanym skutkom rozpowszechniania informacji o jego rzekomym aresztowaniu, tj. zjazdom z tras kierowców i motorniczych, 13 grudnia 1981 r. Chlebowski postanowił zdemontować nieprawdziwe pogłoski i dotrzeć osobiście do poszczególnych zajezdni MPK, wykorzystując do tego autobus, który opuścił wyznaczoną trasę przejazdu⁵⁶. Prowadzona przez niego akcja (przekazywał także informację o planach zorganizowania strajku powszechnego 14 grudnia 1981 r.) zakończyła się w nocy z 13 na 14 grudnia⁵⁷. Rankiem 14 grudnia przewodniczący komisji zakładowej w MPK został internowany i przebywał do 19 grudnia w Zakładzie Karnym w Sieradzu, skąd przewieziono go do Łodzi na wniosek Wojskowej Prokuratury Garnizonowej. Chlebowskiemu zarzucono bezprawne wykorzystanie autobusu liniowego do kolportowania „Komunikatu strajkowego nr 1” oraz próbę zorganizowania strajku powszechnego w dniu następnym. 18 grudnia 1981 r. zastępca prokuratora WPG w Łodzi ppłk Józef Czubiński zadecydował o wszczęciu w trybie doraźnym śledztwa, które trwało do 2 stycznia 1982 r.⁵⁸ 19 grudnia 1981 r. podejrzany został aresztowany i trafił do AŚ w Łodzi. Należy podkreślić, że tak w postanowieniu o wszczęciu śledztwa, jak i w postanowieniu o postawieniu zarzutów oraz w większości dokumentów wytworzonych w toku śledztwa i postępowania sądowego, Chlebowskiemu oskarżano o popełnienie zarzucanego czynu 14 grudnia 1981 r., co miało z pewnością na celu wykazanie, iż w momencie złamania prawa stanu wojennego znalazł już zapisy stanowiących i regulujących go aktów prawnych⁵⁹.

13 stycznia 1982 r. w siedzibie WSG w Łodzi odbył się na sesji wyjazdowej proces Longina Chlebowskiego przed SPOW w Bydgoszczy. Został on skazany na 3 lata pozbawienia wolności, grzywnę w wysokości 3 tys. zł oraz karę pozbawienia praw publicznych na rok oraz opłatę sądową w wysokości 4800 zł⁶⁰. Na uwagę zasługuje zdanie odrębne sędziego Romana

⁵³ Zob. dok. nr 18 niniejszej publikacji.

⁵⁴ AIPN Łd, 53/18, t. 4, Podanie Bożeny Kostrzewy do Rady Państwa o ułaskawienia Ryszarda Kostrzewy, 30 XII 1982 r., k. 1; *ibidem*, Opinia Izby Karnej Sądu Najwyższego w sprawie ułaskawienia Ryszarda Kostrzewy, 22 I 1983 r., k. 7/1; *ibidem*, Wyciąg z uchwały Rady Państwa dotyczącej zastosowania prawa łaski wobec Ryszarda Kostrzewy, 15 III 1983 r., k. 11.

⁵⁵ AIPN Łd, 53/18, t. 2, Postanowienie Sekcji Penitencjarnej SW w Płocku o złagodzeniu kary pozbawienia wolności wobec Ryszarda Kostrzewy, 4 VIII 1983 r., k. 111.

⁵⁶ Zob. też relację L. Chlebowskiego. www.uml.lodz.pl/get.php?id=452 (8 IX 2011 r.).

⁵⁷ AIPN By, 51/7, Protokół przesłuchania podejrzanego Longina Chlebowskiego, 19 XII 1981 r., b.p.

⁵⁸ *Ibidem*, Postanowienie zastępcy prokuratora WPG w Łodzi ppłk. Józefa Czubińskiego o wszczęciu śledztwa przeciwko Longinowi Chlebowskiemu, 18 XII 1981 r., b.p. Por. *ibidem*, Postanowienie zastępcy prokuratora POW ppłk. Ryszarda Falkiewicza o nieuwzględnieniu zażalenia Longina Chlebowskiego na postanowienie WPG w Łodzi o prowadzeniu śledztwa w trybie doraźnym, 21 XII 1981 r., b.p.; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi ppor. Krzysztofa Nawrockiego o zamknięciu śledztwa przeciwko Longinowi Chlebowskiemu, 2 I 1982 r., b.p.

⁵⁹ *Ibidem*, Postanowienie zastępcy prokuratora WPG w Łodzi ppłk. Józefa Czubińskiego o postawieniu zarzutów Longinowi Chlebowskiemu, 19 XII 1981 r., b.p.

⁶⁰ Zob. dok. nr 22 niniejszej publikacji.

Morawskiego, który dowodził faktu, iż oskarżony nie tylko nie organizował, ale i nie kierował strajkiem w MPK. Ponadto Morawski podważył treść zeznań części świadków oraz dowodził, że Chlebowski nie wiedział o zawieszeniu działalności związkowej⁶¹.

Powyższa argumentacja nie przekonała Naczelnego Prokuratora Wojskowego, który zarzucił sądowi pierwszej instancji „wymierzenie oskarżonemu rażąco łagodnej kary zasadniczej i dodatkowej”, wnosząc o podwyższenie kary pozbawienia wolności do 5 lat, wymierzenia grzywny w wysokości 10 tys. zł i pozbawienia praw publicznych na 4 lata⁶². W odpowiedzi na rewizję, obrońcy Jerzy Marendziak i Stanisław Maurer podkreślali, że skazany popełnił zarzucane czyny 13 grudnia, a więc przed opublikowaniem „Dziennika Ustaw” (nr 29), zawierającego treść dekretu wprowadzającego stan wojenny. Tym samym podsądny został skazany za czyn, który w momencie popełnienia nie był jeszcze prawnie zakazany – doszło więc do pogwałcenia zasady mówiącej o niedziałaniu prawa wstecz. Adwokaci powoływali się również na ratyfikowane przez władze PRL międzynarodowe akty prawne gwarantujące przestrzeganie praw człowieka, domagając się w konkluzji uniewinnienia Chlebowskiego lub przekazania sprawy do ponownego rozpoznania⁶³. Ostatecznie Izba Wojskowa SN wyrokiem z 9 lipca 1982 r. oddaliła rewizję, utrzymując w mocy wyrok wydany przez SPOW w Bydgoszczy⁶⁴. Podobnie jak w przypadku Kostrzewy, Rada Państwa nie skorzystała z prawa łaski wobec Chlebowskiego, o co wnosiło za pośrednictwem SPOW 45 pracowników MPK w Łodzi⁶⁵. Sąd, opierając się m.in. na opinii naczelnika Zakładu Karnego w Hrubieszowie, w którym skazany odbywał karę, uznał, że nie zasłużył on na prawo łaski i tym samym nie poparł prośby „kolektywu pracowniczego”⁶⁶. Kilka tygodni później, w oparciu o ustawę amnestijną z 21 lipca 1983 r., SPOW zdecydował o darowaniu kar orzeczonych wyrokiem ze stycznia 1982 r.⁶⁷

Przywoływany powyżej „Komunikat strajkowy nr 1” sygnowany był m.in. przez Jerzego Dłużniewskiego, przewodniczącego KZ NSZZ „Solidarność” w ZPB im. Marchlewskiego w Łodzi⁶⁸. Poszukiwany listem gończym Dłużniewski, zaangażowany wówczas w działalność podziemnego Międzyzakładowego Komitetu NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej, został aresztowany 20 lutego 1982 r. Tego samego dnia zatrzymani zostali również: Wojciech Słodkowski, Wincenty Klemens Zbroński i Ewa Błaszczak⁶⁹. W związku z działalno-

⁶¹ Zob. dok. nr 23 niniejszej publikacji.

⁶² Zob. dok. nr 24 niniejszej publikacji.

⁶³ AIPN By, 51/7, Odpowiedź adwokatów Jerzego Marendziaka i Stanisława Maurera na rewizję nadzwyczajną wniesioną przez Naczelnego Prokuratora Wojskowego gen. bryg. Józefa Szewczyka na niekorzyść Longina Chlebowskiego, 3 VII 1982 r., b.p.

⁶⁴ Zob. dok. nr 26 niniejszej publikacji.

⁶⁵ AIPN By, 51/7, Prośba o ułaskawienie skazanego Longina Chlebowskiego, 24 I 1983 r., b.p.

⁶⁶ *Ibidem*, Opinia SPOW w Bydgoszczy w sprawie skazanego Longina Chlebowskiego, 4 VII 1983 r., b.p.

⁶⁷ *Ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy o darowaniu kary Longinowi Chlebowskiemu, 1 VIII 1983 r., b. p.

⁶⁸ Pozostałymi sygnatariuszami były Barbara Kaczorowska i Anna Muzeja. „Komunikat strajkowy nr 1” zawierał przedruk odezwy pt. „Do wszystkich mieszkańców ziemi łódzkiej” oraz informował o przebiegu akcji pacyfikacyjnej przeprowadzonej w siedzibie ZR NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej, jak również o powstaniu Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej. Na bazie MKS powstał wkrótce MK NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej. L. Próchniak, *NSZZ „Solidarność”...*, s. 172, 176–177; *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. XXVI–XXVII.

⁶⁹ AIPN Łd, pf 15/255, Meldunek specjalny naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Łodzi kpt. Apolinarego Jakubowskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w sprawie zatrzymania Wojciecha Słodkowskiego i Wincentego Klemensa Zbrońskiego, 20 II 1982 r., k. 6; *ibidem*, Meldunek specjalny naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Łodzi kpt. Apolinarego Jakubowskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji Biura

ścią Słodkowskiego 22 lutego 1982 r. WPG w Łodzi wszczęła śledztwo w trybie doraźnym⁷⁰. Tego samego dnia wiceprokurator Krzysztof Nawrocki przedstawił Słodkowskiemu, Zbrońskiemu i Błaszczyk zarzut gromadzenia i rozpowszechniania pisma „Solidarność Walcząca”⁷¹. Z kolei 26 lutego Dłużniewskiemu zarzucono zorganizowanie strajku powszechnego, redagowanie „Solidarności Walczącej” oraz wydawanie oświadczeń i listów zawierających „fałszywe wiadomości mogące wywołać niepokój publiczny lub rozruchy”⁷². Oskarżeni przyznali się do postawionych im zarzutów, choć Dłużniewski zaprzeczył, aby organizował 13 grudnia 1981 r. strajk w miejscu pracy⁷³. Śledztwo zostało zakończone 24 marca 1982 r.⁷⁴

Rozprawy w omawianym procesie odbyły się przed SPOW w Bydgoszczy 27–28 kwietnia oraz 4, 10 i 13 maja 1982 r. Charakterystycznym wydarzeniem było internowanie Andrzeja Kerna, obrońcy Słodkowskiego i Zbrońskiego⁷⁵. Ostatecznie Dłużniewski został skazany za „rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wywołać niepokój publiczny lub rozruchy” na karę trzech lat pozbawienia wolności, pozbawienia praw publicznych na 2 lata, opłatę sądową w wysokości 4200 zł oraz pokrycie 20 proc. kosztów postępowania. Jednocześnie sąd uniewinnił go od zarzutu organizowania strajku powszechnego w regionie. Identyczny wyrok otrzymał Słodkowski. Z kolei Zbroński, w przypadku którego odstąpiono od prowadzenia sprawy w trybie doraźnym, został skazany na półtora roku pozbawienia wolności, opłatę sądową w wysokości 3 tys. zł oraz pokrycie 20 proc. kosztów postępowania⁷⁶. Ewę Błaszczyk, także sądzoną w trybie zwykłym, sąd skazał na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywnę w wysokości 20 tys. zł, opłatę sądową w wysokości 5800 zł oraz 20 proc. kosztów postępowania. Zawieszenie wykonania kary uzasadniono przyznaniem się do winy, „niewielkim nasileniem złej woli” oraz skrucą skazanej. Dodatkową okolicznością miała być pozytywna opinia wydana przez koło ZSMP w miejscu pracy, które zobowiązało się do „otoczenia nad skazaną opieki i udzielenia jej pomocy w prawidłowym postępowaniu”⁷⁷.

Śledczego MSW w sprawie zatrzymania Jerzego Dłużniewskiego i Ewy Błaszczyk, 20 II 1982 r., k. 8. Por. W. Słodkowski, *By ludzie wiedzieli, że istniejemy* [w:] *Świadectwa stanu wojennego*, wstęp J. Krupski, oprac. A. Dudek, K. Madej, Warszawa 2006, s. 197–208.

⁷⁰ AIPN Łd, pf 15/255, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi mjr. Henryka Bińka o wszczęciu śledztwa przeciwko Wojciechowi Słodkowskiemu i innym, 22 II 1982 r., k. 2.

⁷¹ AIPN By, 328/10, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi ppor. Krzysztofa Nawrockiego o przedstawieniu zarzutów Wojciechowi Słodkowskiemu, 22 II 1982 r., k. 27; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi ppor. Krzysztofa Nawrockiego o przedstawieniu zarzutów Wincentemu Klemensowi Zbrońskiemu, 22 II 1982 r., k. 58; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi ppor. Krzysztofa Nawrockiego o przedstawieniu zarzutów Ewie Błaszczyk, 22 II 1982 r., k. 83.

⁷² Po raz pierwszy zarzut organizowania strajku sformułowano wobec Dłużniewskiego już 30 I 1982 r., kiedy też został rozesłany za nim list gończy. *Ibidem*, Postanowienie podprokuratora WPG w Łodzi Ireneusza Pałki o postawieniu zarzutów Jerzemu Dłużniewskiemu, 30 I 1982 r., k. 113. Por. *ibidem*, Postanowienie podprokuratora WPG w Łodzi ppor. Andrzeja Derdzikowskiego o postawieniu zarzutów Jerzemu Dłużniewskiemu, 26 II 1982 r., k. 172.

⁷³ AIPN Łd, pf 15/255, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Łodzi kpt. Gościmiła Głankowskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW o przedstawieniu zarzutów Jerzemu Dłużniewskiemu, 27 II 1982 r., k. 40.

⁷⁴ AIPN By, 328/10, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi ppor. Krzysztofa Nawrockiego o zamknięciu śledztwa, 24 III 1983 r., k. 182.

⁷⁵ L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 730.

⁷⁶ Według Zbrońskiego duży wpływ na wydanie łagodnego wyroku miał fakt internowania mecenas Kerna, przyjęty z oburzeniem przez skład orzekający. *60 lat...*, s. 55.

⁷⁷ Zob. dok. nr 32 niniejszej publikacji.

21 marca 1983 r. z wnioskiem o ułaskawienie męża wystąpiła Emilia Grażyna Dłużniewska, jednak Rada Państwa odniosła się negatywnie do złożonej prośby⁷⁸. Identyczny skutek miała prośba skierowana przez dyrekcję i Radę Samorządu Pracowniczego przedsiębiorstwa, w którym pracował Zbroński⁷⁹. Warunkowe przedterminowe zwolnienie go z odbywania kary nastąpiło dwa miesiące później⁸⁰. Dłużniewski i Słodkowski zostali zwolnieni z odbywania reszty kary latem tego roku, kiedy zostali objęci ustawą o amnestii z 21 lipca 1983 r.⁸¹

Wprowadzenie stanu wojennego nie doprowadziło do zahamowania działalności związkowej, dowodem na co były liczne struktury podziemne powstające także w regionie łódzkim⁸². Dużą aktywność przejawiała grupa osób związanych ze zbliżonym do Konfederacji Polski Niepodległej Komitetem Obrony Więzionych za Przekonania, mającym przed 13 grudnia 1981 r. swą siedzibę w gmachu ZR NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej⁸³.

Ze względu na pojawianie się na terenie Łodzi dużej ilości nielegalnych wydawnictw, 13 stycznia 1982 r. Wydział V KW MO wszczął sprawę operacyjnego rozpracowania „Drukarz”, dążąc do „ustalenia osób podejmujących nielegalną działalność wydawniczą, a także do wszechstronnego i kompleksowego rozpoznania kwestii dot. druku i kolportażu wymienionych wydawnictw”. Zakładano jednocześnie pociągnięcie zaangażowanych w przygotowywanie bezdebitów do odpowiedzialności karnej⁸⁴. Warto podkreślić, iż ze względu na fakt dostarczania nielegalnych druków na teren województwa piotrkowskiego, łódzka bezpieka ściśle współpracowała z KW MO w Piotrkowie Trybunalskim⁸⁵.

Rozpracowaniem zostali objęci m.in.: Jerzy Baliński, Henryk Jaranowski, Roman Kopycki, Józef Majewski, Władysław Olszacki, Józef Pińkowski i Zenon Szendo⁸⁶. Wymienio-

⁷⁸ AIPN By, 328/11, Prośba Emilii Grażyny Dłużniewskiej o ułaskawienie Jerzego Dłużniewskiego, 21 II 1983 r., k. 177; *ibidem*, Wyciąg z uchwały Rady Państwa dotyczącej zastosowania prawa łaski wobec Jerzego Dłużniewskiego, 20 IV 1983 r., k. 225.

⁷⁹ *ibidem*, Prośba dyrektora Andrzeja Kocika i Rady Samorządu Pracowniczego Zakładu Zadrzewień, Zieleni i Re-kultywacji Ligi Ochrony Przyrody w Łodzi o ułaskawienie Wincentego Klemensa Zbrońskiego, 17 III 1983 r., k. 201.

⁸⁰ *ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy o warunkowym przedterminowym zwolnieniu Wincentego Klemensa Zbrońskiego, 12 V 1983 r., k. 217. Zob. też *ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy o darowaniu Wincentemu Klemensowi Zbrońskiemu nieściągniętych kosztów sądowych, 5 IX 1983 r., k. 259.

⁸¹ *ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy o darowaniu kary Jerzemu Dłużniewskiemu, 28 VII 1983 r., k. 244; *ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy o darowaniu kary Wojciechowi Słodkowskiemu, 28 VII 1983 r., k. 252.

⁸² L. Olejnik, *Podziemne struktury NSZZ „Solidarność” w regionie Ziemia Łódzka w latach 1981–1989* [w:] „Solidarność” podziemna 1981–1989, red. A. Friszke, s. 360–373; L. Próchniak, *NSZZ „Solidarność”...*, s. 176–182.

⁸³ Więcej na temat działalności KOWzP zob. *NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim...*, s. XXXVI; Meldunek do SOS „Marsz” na temat planów zorganizowania tzw. marszu gwiazdzistego przez Komitet Obrony Więzionych za Przekonania, 10 IX 1981 r., *ibidem*, s. 539–541; Uzupełnienie meldunku do SOS „Bracia” na temat nawiązania dialogu operacyjnego z działaczem Komitetu Obrony Więzionych za Przekonania Bogdanem Makówką, 29 IX 1981 r., *ibidem*, s. 567–568.

⁸⁴ AIPN Łd, 047/436, Wniosek naczelnika Wydziału V KW MO w Łodzi ppłk. Wojciecha Ledzińskiego o wszczęcie SOR „Drukarz”, 13 I 1982 r., b.p.

⁸⁵ Zob. Plan kombinacji operacyjno-śledczej w SOR „Drukarz”, opracowany przez Wydział V i Wydział Śledczy KW MO w Łodzi, 4 VIII 1982 r. [w:] *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. 317–319.

⁸⁶ Należy podkreślić, że w omawianej sprawie wymieniane były osoby przygotowujące inne pisma podziemne, m.in. Błaszczyk, Słodkowski i Zbroński. Wśród najważniejszych pism ukazujących się w Łodzi wymieniano: „Jesteśmy”, „Solidarność Walcząca”, „Przedwiośnie”, „Zawsze Solidarni”, „BIS” (biuletyn NZS), „NSZZ »Solidarność« Rolników Indywidualnych”. AIPN Łd, 047/436, Analiza materiałów do SOR „Drukarz”, opracowana przez starszego inspektora Wydziału V KW MO w Łodzi ppor. Jerzego Rojewskiego, 19 V 1982 r., b.p.; *ibidem*, Meldunek uzupełniający naczelnika Wydziału V KW MO w Łodzi mjr. Czesława Pędzieszcza do SOR „Drukarz”, 11 VI 1982 r., b.p.

na grupa 21 lutego 1982 r. wydała pierwsze numery pism „Przedwiośnie” i „Zawsze Solidarni”, a drugi z biuletynów sygnowany był przez Ruch Samoobrony Solidarność, który w lipcu 1982 r. uznał zwierzchność Regionalnej Komisji Koordynacyjnej. Wydawcy nawiązali także kontakty z działaczami NSZZ „Solidarność” w Piotrkowie Trybunalskim, co dało możliwość dotarcia do mieszkańców województwa piotrkowskiego. Łącznie ukazało się siedem numerów „Zawsze Solidarnych” (ostatni z datą 28 czerwca 1982 r.) i czternaście numerów „Przedwiośnia” (ostatni datowany na 14 listopada 1982 r.)⁸⁷.

Działalność wydawnicza została znacznie ograniczona w wyniku zatrzymań członków grupy, prowadzonych przez bezpiekę od 6 sierpnia 1982 r. Aresztowani zostali: Baliński, Jaranowski, Kopycki, Majewski, Olszacki i Szendo, którzy cztery dni później usłyszeli zarzuty. Szczególnie wartościowe informacje, pozwalające na rozbięcie grupy, miał przekazywać Służbie Bezpieczeństwa, pełniący funkcję kolportera, TW „Michał”⁸⁸.

Śledztwo prowadzone w trybie doraźnym przez WPG w Łodzi zakończyło się 5 października 1982 r.⁸⁹ W marcu 1983 r. przed SPOW w Bydgoszczy rozpoczął się największy proces polityczny w okresie stanu wojennego, w którym oskarżeni byli działacze łódzkiej „Solidarności”⁹⁰. Przed sądem stanęło łącznie szesnastu oskarżonych, a obok wyżej wymienionych figurantów SOR „Drukarz” byli to: Grażyna Anczykowska, Jarosław Ćwiek, Karol Jędrzejczyk, Marek Moneta, Józef Radek, Andrzej Roźniata, Henryk Stefaniak, Krzysztof Uptas i Alina Wojewódka-Czap⁹¹. Wszystkim zarzucano złamanie art. 46 i 48 dekretu o stanie wojennym. Główny oskarżony – Henryk Jaranowski – odwołał część złożonych w śledztwie zeznań, które zostały wymuszone przez funkcjonariusza SB w wyniku zastosowania presji psychicznej i fizycznej⁹².

Po pięciu rozprawach prowadzonych 21–24 i 28 marca 1983 r. zapadły następujące wyroki: Baliński – półtora roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 40 tys. zł, 10 tys. zł opłaty sądowej; Ćwiek – rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Jaranowski – 2 lata pozbawienia wolności w zawieszeniu na 4 lata, grzywna w wysokości 60 tys. zł, 12 tys. zł opłaty sądowej; Jędrzejczyk – rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Kopycki – półtora roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 40 tys. zł, 10 tys. zł opłaty sądowej; Majewski – półtora roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 40 tys. zł, 10 tys. zł opłaty sądowej; Moneta – rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Radek – rok pozbawienia

⁸⁷ L. Próchniak, *NSZZ „Solidarność”...*, s. 180.

⁸⁸ Zob. AIPN Łd, 047/436, Wykaz OZI wykorzystanych w SOR „Drukarz”, b.d., b.p.; *ibidem*, Analiza materiałów do SOR „Drukarz”, opracowana przez inspektora Wydziału V KW MO w Łodzi ppor. Sławomira Świcia, 19 V 1982 r., b.p. „Michał” – wg zapisów ewidencyjnych Cezary Kędziński (ur. 1958 r.), zarejestrowany przez SB w charakterze TW pod nr. 45 571 (1982–1990); ze względu na zniszczenie w 1990 r. teczki personalnej i teczki pracy brak możliwości odtworzenia przebiegu ewentualnej współpracy z SB lub stwierdzenia jej braku. *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. 295.

⁸⁹ AIPN Łd, pf 86/16, t. 1, Postanowienie wiceprokuratora WPG w Łodzi kpt. Andrzeja Wolskiego o wszczęciu śledztwa, 7 VIII 1982, k. 5; AIPN By, 51/202, Postanowienie podprokuratora WPG w Łodzi ppor. Andrzeja Derdzikowskiego o zamknięciu śledztwa przeciwko Henrykowi Jaranowskiemu i innym, 5 X 1982 r., k. 215.

⁹⁰ Rozprawy toczyły się w siedzibie SW w Łodzi. AIPN By, 51/203, Zarządzenie szefa SPOW w Bydgoszczy płk. Romana Koryckiego o wyznaczeniu rozprawy głównej, 25 II 1983 r., k. 258.

⁹¹ Zob. dok. nr 33 niniejszej publikacji.

⁹² Zob. dok. nr 34 niniejszej publikacji.

wolności w zawieszeniu na 2 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Roźniata – rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Stefaniak – 10 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, 3600 zł opłaty sądowej; Szendo – półtora roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, grzywna w wysokości 40 tys. zł, 10 tys. zł opłaty sądowej; Uptas – rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, grzywna w wysokości 20 tys. zł, 5600 zł opłaty sądowej; Wojewódka-Czap – 6 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata, 2400 zł opłaty sądowej. Wszystkich skazanych obciążono 1/15 kosztów postępowania sądowego.

Uniewinnieni od zarzutów zostali Anczykowska i Pińkowski, natomiast 21 marca 1983 r., ze względu na zły stan zdrowia oskarżonego, sąd zawiesił postępowanie wobec Władysława Olszackiego⁹³. W zestawieniu z orzeczeniami sądów wydawanymi w okresie przed zawieszeniem stanu wojennego, tj. do 30 grudnia 1982 r., wyrok należy ocenić jako łagodny⁹⁴. Podobny wniosek sformułował także naczelnik Wydziału V KW MO w Łodzi mjr Czesław Pędzieszcak, konstatując, iż sąd wziął pod uwagę bardzo dobre opinie o oskarżonych w miejscu ich pracy, a nade wszystko zmianę „stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu w aktualnej sytuacji społeczno-politycznej kraju”. Według relacji SB: „Na ogłoszeniu wyroku obecnych było około 120 osób. Podejrzanych witano oklaskami, natomiast milicjantów, jak i niektóre wypowiedzi prokuratora wojskowego, wygwizdywano. W momencie ogłaszania wyroku wielu obecnych trzymało ręce podniesione do góry z palcami w kształcie litery V”. Ku oburzeniu autora meldunku sąd na zachowanie widzów „w ogóle nie reagował”⁹⁵.

W meldunku końcowym do SOR „Drukarz” mjr Pędzieszcak informował, że w środowisku solidarnościowym „ww. proces jest głośno komentowany. Świadomie rozpowszechnia się wiadomości, że w trakcie rozprawy oskarżeni ujawnili, iż w śledztwie byli torturowani fizycznie i psychicznie, m.in. częstowano ich papierosami, po których tracili świadomość, a obrońcy na rozprawie wyrazili się o oskarżonych w następujący sposób: »I kogoż tutaj się sądzi – robotników. Żaden z ich nigdy nie był karany, pracują po 20 lat i więcej w jednym zakładzie. Wszyscy legitymują się nieposzlakowaną opinią. I za to tylko ich się sądzi, że ośmielili się mieć inne poglądy od tych, które starano się im wpoić na siłę«”⁹⁶.

7 lipca 1983 r., na wniosek wiceprokuratora WPG w Łodzi mjr. Andrzeja Wolskiego, odbyła się przed SN rozprawa rewizyjna na niekorzyść Henryka Jaranowskiego, wobec którego sąd postanowił uchylić orzeczenie o warunkowym zawieszeniu kary pozbawienia wolności. 10 sierpnia SPOW w Bydgoszczy, opierając się na ustawie o amnestii z 21 lipca, darował Jaranowskiemu karę więzienia i nieściągnięte koszty sądowe⁹⁷. W tym samym dniu odbyły się także rozprawy amnestyjne wobec Romana Kopyckiego i Krzysztofa Uptasa, których zwolniono z uiszczenia zasądzonych uprzednio kosztów sądowych⁹⁸. Epilogiem omawianego procesu była decyzja bydgoskiego sądu o umorzeniu postępowania karnego wobec Władysława Olszackiego⁹⁹.

⁹³ Zob. dok. nr 39 niniejszej publikacji.

⁹⁴ L. Próchniak, *NSZZ „Solidarność”*..., s. 180.

⁹⁵ AIPN Łd, 047/436, Meldunek uzupełniający naczelnika Wydziału V KW MO w Łodzi mjr. Czesława Pędzieszcaka do SOR „Drukarz”, 31 III 1983 r., b.p.

⁹⁶ *Ibidem*, Meldunek końcowy naczelnika Wydziału V KW MO w Łodzi mjr. Czesława Pędzieszcaka do SOR „Drukarz”, 18 V 1983 r., b.p.

⁹⁷ Zob. dok. nr 40–42 niniejszej publikacji.

⁹⁸ AIPN By, 51/205, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy w sprawie Romana Kopyckiego, 10 VIII 1983 r., k. 46; *ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy w sprawie Krzysztofa Uptasa, 10 VIII 1983 r., k. 48.

⁹⁹ *Ibidem*, Postanowienie SPOW w Bydgoszczy w sprawie Władysława Olszackiego, 19 X 1983 r., k. 59.

W okresie między 13 grudnia 1981 r. a 22 lipca 1983 r. na terenie całego kraju prokuratury powszechne i wojskowe wszczęły w trybie doraźnym 10 774 śledztwa przeciwko 13 634 osobom, w tym 2594 z dekretu o stanie wojennym. Łącznie sądy powszechne skazały 1685 osób (979 na podstawie ustawodawstwa stanu wojennego), zaś sądy wojskowe – 10 191 (5681 z dekretu o stanie wojennym)¹⁰⁰. Według danych zebranych przez autora, przed SPOW w Bydgoszczy w 17 procesach stanęło łącznie 45 osób z województwa łódzkiego, przed SW w Łodzi – 25 osób w 11 procesach, przed WSG w Łodzi – 5 osób w 3 procesach, SR w Łodzi – 4 osoby w 3 procesach¹⁰¹. Mogłoby prowadzić to do wniosku, że ilość spraw rozpatrywanych z motywów politycznych w województwie łódzkim znacznie odbiegała od ilości procesów organizowanych w innych wiodących ośrodkach opozycji kraju, np. w województwie katowickim, wrocławskim i stołecznym¹⁰². W zestawieniach dotyczących tych regionów uwzględniono jednak – pominiętych w odniesieniu do Łodzi – oskarżonych o czynną napaść na funkcjonariuszy i stawianie czynnego oporu. Należy też podkreślić, że w Łodzi, obok Warszawy i Katowic, zapadło najwięcej orzeczeń w trybie doraźnym¹⁰³.

Analiza orzecznictwa prowadzi do wniosku, że szczególną surowością – zwłaszcza w pierwszych miesiącach „wojny” – charakteryzowały się wyroki wydawane przez SPOW w Bydgoszczy. Przykładem może być wyrok w procesie Jerzego Chiżyńskiego, Tomasza Dzierana i Urszuli Kalinowskiej, którym zarzucono druk ulotek wzywających do utworzenia podziemnej organizacji. Dotkliwość kary wymierzonej wobec ostatniej z wymienionych (4 lata pozbawienia wolności) spotęgowana została decyzją o umieszczeniu dwójki dzieci w Państwowym Domu Dziecka w Łodzi¹⁰⁴. Nie oznacza to wszakże, iż wyroki pozostałych sądów odznaczały się większą łagodnością, jakkolwiek częściej decydowały one o warunkowym zawieszeniu wykonania kar (zwłaszcza po wejściu w życie 30 grudnia 1982 r. Uchwały Rady Państwa z dnia 19 grudnia 1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego). W 1983 r. w części procesów także SPOW odstępował od trybu doraźnego, co pozwalało zarówno na złagodzenie orzeczeń poniżej minimalnej kary przewidzianej w dekrecie o stanie wojennym, tj. 3 lat bezwzględnej pozbawienia wolności, jak i wydawanie wyroków bez orzekania o karze bezwzględnej pozbawienia wolności.

Orzekane kary w procesach przeciw działaczom łódzkiej „Solidarności” prowadzonych przed sądami pierwszej instancji – w zależności od trybu rozpatrywania spraw – wahały się od 1,5 do 5 lat bezwzględnej pozbawienia wolności, natomiast wysokość grzywnien – od 3 do 60 tys. zł. W 28 przypadkach wykonanie kar (w wysokości od 6 miesięcy do 2 lat) warunkowo zawieszano na okres od 2 do 4 lat, 5 oskarżonych uniewinniono, w odniesieniu do 5 – postępowanie umorzono. Ze względu na stan zdrowia w stosunku do jednego oskar-

¹⁰⁰ G. Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości”...*, s. 5–6; *60 lat...*, s. 51. Jak podaje A. Paczkowski, do połowy października 1982 r. sądy powszechne skazały 3739 osób, zaś wojskowe – 1396. A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska...*, s. 98. Por. *Prawa człowieka...*, s. 94–95.

¹⁰¹ Ostateczne podanie liczby sądzonych w Łódzkiem w okresie stanu wojennego jest utrudnione ze względu na niepełne opracowanie zasobu archiwalnego IPN oraz możliwość pozostawienia części akt w archiwach sądów powszechnych i wojskowych.

¹⁰² W woj. wrocławskim od 13 XII 1981 r. do końca 1983 r. sądzono z przyczyn politycznych 245 osób, w katowickim (tylko do końca 1982 r.) – 291, zaś w stołecznym (13 XII 1981–22 VII 1983 r.) – 645. Por. Ł. Kamiński, P. Piotrowski, *Dolny Śląsk i Śląsk Opolski [w:] Stan wojenny w Polsce...*, s. 65; J. Neja, *Górny Śląsk, Podbeskidzie, ziemia częstochowska*, *ibidem*, s. 125; T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 332; M. Stanowska, A. Strzembosz, *op. cit.*, s. 92–95.

¹⁰³ Majchrzak, *Wymiar „sprawiedliwości”...*, s. 6.

¹⁰⁴ L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 729.

zonego postępowanie sądowe zostało zawieszono. W procesach prowadzonych w trybie doraźnym dodatkową karą było pozbawienie praw publicznych od roku do 4 lat.

W przypadku 3 osób, w następstwie rewizji wniesionych na ich niekorzyść przez prokuraturę, SN wyroki podwyższył, zaś w jednym – uchylił warunkowe zawieszenie wykonania wyroku i zastosował karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Sześciu skazanym – pomimo wniosków prokuratorskich – SN nie podniósł wyroku, uwzględnił także dwa wnioski adwokatów o obniżenie kary i zawiesił wykonanie kary wobec jednego skazanego. W dwóch przypadkach rewizje adwokackie oddalono i pozostawiono wyroki sądów pierwszej instancji bez zmian. W kilku przypadkach SN skierował sprawy do ponownego rozpatrzenia, co doprowadziło do zmniejszenia jednego wyroku bezwzględnego pozbawienia wolności, skrócenia trzem skazanym kar więzienia z jednoczesnym zawieszeniem ich wykonania, umorzenia postępowania sądowego wobec dwóch osób oraz podniesienia jednego wyroku z jednoczesnym zawieszeniem. Bez rozpoznania pozostały rewizje prokuratorskie w stosunku do czterech osób i jedna rewizja wniesiona przez obrońcę.

Osoby skazane miały również możliwość ubiegania się o prawo łaski stosowane przez Radę Państwa. „Kolektywny prezydent” na mocy uchwał ułaskawił trzech skazanych z Łodzi, wyznaczając okres próby, tj. warunkowego zawieszenia wykonania kary, na trzy lata. W czterech przypadkach wnioski zostały natomiast oddalone.

Omawiając zagadnienie działalności wymiaru sprawiedliwości w okresie stanu wojennego, nie można pomijać kwestii doboru kadr prowadzących postępowania wszczynane z motywów politycznych¹⁰⁵. Wspomniana powyżej weryfikacja przeprowadzona w środowisku sędziów i prokuratorów spowodowała „oczyszczenie” go z członków NSZZ „Solidarność” i pozwoliła władzom na zwiększenie kontroli nad sądownictwem i prokuraturą. Do interesujących wniosków prowadzi analiza opinii służbowych z lat 1981–1983, cieszących się szczególnie złą sławą, sędziów wojskowych. Podkreślano w nich całkowitą lojalność wobec władz PRL, długoletni staż partyjny, „ukształtowany pogląd marksistowsko-leninowski”. Z satysfakcją stwierdzano, że w rozpoznawanych sprawach („zwłaszcza o przestępstwa godzące w porządek prawny stanu wojennego”) wykazywali „pryncypialność i surowość”, „prawidłowo oceniali interes społeczny”. Z aprobatą przyjmowano także postawę przewodniczących składów orzekających, którzy potrafili „skutecznie oddziaływać” na podległych im sędziów, co pozwoliło na „skuteczne umocnienie [...] potrzeby surowego represjonowania sprawców wrogich przestępczych czynów, zmierzających do osłabienia socjalistycznego państwa”. Rzadkością była w tej sytuacji postawa sędziów mających odwagę rozpatrywać sprawy w oparciu o zasadę domniemania niewinności oskarżonych¹⁰⁶. Chlubnym wyjątkiem był sędzia SPOW w Bydgoszczy i WSG w Łodzi Janusz Zajda, orzekający nie tylko w procesach, w których zapadały niskie wyroki i stosunkowo często niewinniano oskarżonych, ale także wyrażający zdanie odrębne w procesie Kazimierza Lubery oraz gromadzący informacje na temat innych spraw o charakterze politycznym¹⁰⁷.

Podobną uwagę można odnieść z pewnością do środowiska prokuratorskiego, stojącego gorliwie na straży prawa stanu wojennego. W procesach politycznych w roli oskarżycieli

¹⁰⁵ Więcej na temat postawy sędziów i prokuratorów w latach osiemdziesiątych XX w.: M. Stanowska, A. Strzembosz, *op. cit.*, s. 223–257.

¹⁰⁶ Zob. dok. nr 23 niniejszej publikacji.

¹⁰⁷ *60 lat...*, s. 55.

występowali m.in.: Andrzej Derdzikowski, Witold Ekiert, Krzysztof Nawrocki, Eugeniusz Pietrzak i Andrzej Wolski.

Odmienny od przedstawionego powyżej był model postępowania łódzkiej adwokatury, wśród której znalazło się wiele osób broniących represjonowanych działaczy NSZZ „Solidarność”. Już 14 grudnia 1981 r. na otwartym zebraniu dziekan Okręgowej Rady Adwokackiej w Łodzi dr Sindlewski podtrzymał złożone wcześniej zobowiązanie udzielenia pomocy prawnej członkom związku. Jak wspominał Andrzej Kern: „Ustaliliśmy przede wszystkim, że musimy zapewnić internowanym i aresztowanym związkowcom pełne bezpieczeństwo przed prowokacją, a więc nie dopuścić do tego, by reprezentowali ich lub bronili adwokaci podejrzani o współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa. [...] Doszliśmy również do wniosku, że celów tych nie osiągniemy bez pomocy Kościoła”¹⁰⁸. Szczególną aktywność, często bez honorarium, przejawiali na tym polu: Karol Głogowski, Kern, Jerzy Marendziak¹⁰⁹, Stanisław Maurer, Lech Mazur, Mirosław Olczyk, Sindlewski i Jerzy Szczepaniak. Głównym celem obrony było doprowadzenie do uchylecia trybu doraźnego i wykazanie retroaktywności aktów prawnych normujących wprowadzenie stanu wojennego. Przyjęto zasadę, że oskarżonego winno reprezentować przed sądem co najmniej dwóch adwokatów ze względu na możliwość internowania lub zatrzymania obrońców. Obawa ta była zasadna, o czym świadczy fakt, iż do ośrodków dla internowanych trafili: Konrad Garda, Głogowski, Kern i Krystyna Skolecka-Kona¹¹⁰. Ponadto adwokaci byli figurantami spraw operacyjnych prowadzonych przez SB, kilkudziesięciu z nich wezwano na „rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze”. Groźne konsekwencje dla obrońców niosła też ze sobą poufna instrukcja ministra sprawiedliwości Sylwestra Zawadzkiego z marca 1982 r., nakazująca sędziom informowanie prezesów sądów o przypadkach kwestionowania przez obrońców legalności ogłoszenia stanu wojennego¹¹¹.

Według oceny Kerna w grudniu 1981 r. „rozpoczął się najbardziej chlubny okres w dziejach łódzkiej adwokatury, która po kilku latach zyskała sobie miano Rzeczypospolitej Adwokackiej – wolnej adwokatury w totalitarnym państwie”¹¹². Wysiłki podejmowane przez przedstawicieli łódzkiej palestry były docenione przez środowiska opozycyjne, a do grona szczególnie zasłużonych strażników praworządności zaliczono: Marię Budzanowską, Głogowskiego, Maurera, Olczyka, Sindlewskiego i Andrzeja Wosińskiego¹¹³.

Poważne zastrzeżenia budziła wiarygodność znacznej części świadków, wśród których odnaleźć można przedstawicieli upartyjnionej kadry kierowniczej poszczególnych przedsiębiorstw, osoby zastraszone w trakcie przesłuchań, a nawet funkcjonariuszy SB, MO i ZOMO¹¹⁴. Wszystkie te okoliczności sprawiły, że sposób działania wymiaru sprawiedliwo-

¹⁰⁸ Kilka dni później Kern i Sindlewski zostali przyjęci przez bp. Józefa Rozwadowskiego, który zapewnił o wsparciu moralnym dla adwokatów podejmujących się obrony osób represjonowanych z motywów politycznych. Więcej na ten temat: A. Kern, *Jak hartowała się „Solidarność”*. *Wspomnienia adwokata* [w:] Grzegorz Palka w służbie Łodzi i Polsce. *Księga Pamiątkowa*, red. W. Grochowalski, Łódź 1998, s. 91–92.

¹⁰⁹ Zob. przypis 6, s. 136 niniejszej publikacji.

¹¹⁰ *60 lat...*, s. 52–53, 56. W uzasadnieniu decyzji o internowaniu Głogowskiego stwierdzono, że „jatrzy przez publiczne kwestionowanie przed sądem i w innych miejscach prawomocności dekretu Rady Państwa o stanie wojennym, czym utrudnia realizację celów postawionych przez WRON, a więc sieje despotyzm i w związku z tym podlega internowaniu”. Cyt. za: *Prawa człowieka...*, s. 65. Dokumentu o tej treści brak jednak w aktach internowanego (AIPN Łd, 24/86).

¹¹¹ *Prawa człowieka...*, s. 65.

¹¹² A. Kern, *Jak hartowała się „Solidarność”*..., s. 92.

¹¹³ *Nie możemy milczeć... Z ławy obrończej. Przemówienia adwokatów w procesach politycznych 1981–1986*, oprac. M.A. Nowicki, Warszawa 1989, s. 126.

¹¹⁴ Por. *Prawa człowieka...*, s. 80–82; A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska...*, s. 101.

ści daleki był od obiektywizmu, a jego przedstawiciele byli w większości sumiennymi wykonawcami dyrektyw władz PRL. Należy podkreślić, że wpływ na zachowanie samych oskarżonych przed sądem mógł też mieć sposób prowadzenia śledztwa przez bezpiekę. Stałym elementem było stosowanie przemocy psychicznej wobec podejrzanych: poniżanie, oskarżanie o przyjmowanie korzyści materialnych z Zachodu, grożenie aresztowaniem członków rodzin i pozbawieniem prawa do opieki nad dziećmi, umieszczanie w celach z kryminalistami, ograniczenie widzeń z rodziną i prawa do korespondencji¹¹⁵. Nagminne były też przypadki stosowania wielogodzinnych przesłuchań, naruszania nietykalności fizycznej czy wręcz pobicia przesłuchiwanym¹¹⁶. Wszystko to miało doprowadzić do przyznania się do winy i obciążania innych osób.

Swoistym wsparciem dla sądów orzekających w procesach prowadzonych z motywów politycznych były kolegia do spraw wykroczeń, które w omawianym okresie skazały 207 692 osoby (w tym 4273 na karę aresztu)¹¹⁷. Po wystąpieniach ulicznych organizowanych w Łodzi po 13 grudnia 1981 r. na kary grzywny i aresztu skazano około dwustu osób, w związku z udziałem w obchodach rocznicy strajku w MPK (zorganizowanych 26 sierpnia 1982 r. przy ul. Kraszewskiego) – 102 osoby, zaś po brutalnie spacyfikowanych demonstracjach z 31 sierpnia 1982 r. – 266 uczestników zająć. Wysokość kar grzywny była poważnie zróżnicowana, wahając się od 1100 zł do 20 tys. zł., natomiast najwyższa kara aresztu – za udział w trwającym 15 minut strajku przeprowadzonym 13 maja 1982 r. w ZPB im. Marchlewskiego – wyniosła 3 miesiące pozbawienia wolności. Dodatkową formą represji było podawanie informacji o karze do publicznej wiadomości¹¹⁸. Co ciekawe, w zasobie IPN w Łodzi zachowały się jedynie dwie sprawy rozpatrywane przed kolegiami w związku z udziałem w demonstracjach ulicznych (art. 50 ust. 1 dekretu o stanie wojennym)¹¹⁹.

* * *

Prezentowane wydawnictwo ma na celu ukazanie postawy organów reprezentujących wymiar sprawiedliwości w PRL w okresie stanu wojennego i składa się z czterdziestu dwóch dokumentów proveniencji prokuratorskiej i sądowej (za wyjątkiem dokumentu nr 10):

¹¹⁵ Zob. AIPN By, 51/203, Wyjaśnienia Zenona Szendo przesłane do WPG w Łodzi, 12 XI 1982 r., b.p.; AIPN By, 51/205, Wniosek Marka Monety o ponowne rozpatrzenie sprawy, skierowany do SPOW w Bydgoszczy, 27 V 1982 r., b.p.

¹¹⁶ Więcej na temat metod prowadzenia śledztw przez SB w omawianym okresie: *Prawa człowieka...*, s. 72–79.

¹¹⁷ Wg powtarzanej w okresie stanu wojennego opinii „do skazania uczestników ulicznych manifestacji starczy jeden kamień i jeden milicjant”. G. Majchrzak, *Wymiar sprawiedliwości...*, s. 9. Więcej na temat działalności kolegiów do spraw wykroczeń: *Prawa człowieka...*, s. 111–113.

¹¹⁸ L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 733–734; Szyfrogram naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Łodzi kpt. Apolinarego Jakubowskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w sprawie wysokości kar orzeczonych wobec osób zatrzymanych 1 V 1983 r., 2 V 1983 r. [w:] *Stan wojenny w regionie łódzkim...*, s. 438. Według T. Ruzikowskiego „kolegia, w porównaniu z sądami, były narzędziem represji w rękach władz znacznie szerzej wykorzystywanym, a przy tym bardziej niezawodnym i dyspozycyjnym”. T. Ruzikowski, *op. cit.*, s. 339. Na potrzebę zdecydowanych działań kolegiów do spraw wykroczeń zwracała podczas plenum KŁ PZPR Barbara Demcewicz (przewodniczyła składowi orzekającemu), zdaniem której „byłoby lepiej, gdyby zatrzymano i ukarano 20 osób biorących udział w manifestacjach, ale przedłożono im ewidentny materiał dowodowy [...]. We wszystkich tego typu sprawach w co najmniej połowie źle były przygotowane wnioski o ukaranie. Takie działanie podważa autorytet kolegiów”. L. Próchniak, *Ziemia łódzka...*, s. 734.

¹¹⁹ AIPN Łd, 116/1, Akta sprawy przeciwko Waldemarowi Ozimkowi, prowadzonej przed Kolegium ds. Wykroczeń dla Dzielnicy Łódź-Widzew; AIPN Łd, 116/2, t. 1–4, Akta sprawy przeciwko Zbigniewowi Widerze, prowadzonej przed Kolegium ds. Wykroczeń dla Dzielnicy Łódź-Śródmieście.

aktów oskarżenia, protokołów rozpraw głównych i rewizyjnych, wyroków sądów różnych instancji wraz z uzasadnieniami, zdań odrębnych sędziów orzekających w poszczególnych sprawach, wniosków o rewizje. W celu uniknięcia powtórzeń, zrezygnowano z prezentacji materiałów śledczych, których treść została uwzględniona w dokumentacji wytworzonej na etapie postępowań sądowych.

Jako cezurę początkową przyjęto faktyczną datę wprowadzenia stanu wojennego (13 grudnia 1981 r.), zaś jako końcową – jego formalne zniesienie 22 lipca 1983 r.¹²⁰ W publikacji nie uwzględniono więc materiałów z rozpraw o amnestii prowadzonych w późniejszym okresie, jak również spraw wszczynanych na wniosek Kropiwnickiego i Słowika (posiedzenia SW w Łodzi z 23 czerwca 1989 r. i rozprawa przed SN z 20 lipca tr.), Kostrzewy (posiedzenia SW w Łodzi z 7 lipca 1989 r. i rozprawa przed SN z 3 sierpnia tr.), Chlebowskiego (rozprawa przed SPOW w Bydgoszczy z 8 grudnia 1989 r.), Słodkowskiego i Zbrońskiego (rozprawa przed SPOW w Bydgoszczy z 30 października 1989 r.) w przedmiocie zastosowania Ustawy z dnia 29 maja 1989 r. o przebaczeniu i puszczeniu w niepamięć niektórych przestępstw i wykroczeń¹²¹.

W publikacji – w ramach każdego z prezentowanych procesów – przyjęto układ chronologiczny. O kolejności umieszczenia poszczególnych spraw sądowych decydowała data sporządzenia aktu oskarżenia.

Celowo pominięto materiały ze śledztwa prowadzonego przez Naczelną Prokuraturę Wojskową przeciwko trzeciemu z liderów łódzkiej „Solidarności” – wiceprzewodniczącemu ZR NSZZ „Solidarność” Ziemi Łódzkiej Grzegorzowi Palce – oskarżonemu wraz z Andrzejem Gwiazdą, Sewerynem Jaworskim, Marianem Jurczykiem, Karolem Modzelewskim, Andrzejem Rozpłochowskim i Janem Rulewskim o próbę obalenia siłą ustroju PRL. Sformułowany przez organy ścigania zarzut dotyczył bowiem działalności związkowej prowadzonej w okresie poprzedzającym wprowadzenie stanu wojennego, ponadto w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 21 lipca 1984 r. o amnestii śledztwo zostało umorzone i nie doprowadziło oskarżonych do skazania prawomocnym wyrokiem.

Prezentowany wybór archiwaliów stanowi wynik kwerendy przeprowadzonej w zasobie OBUiAD IPN w Łodzi oraz Delegatury IPN w Bydgoszczy. Z kolei w oparciu o materiały zgromadzone w centrali IPN, delegaturze w Bydgoszczy i oddziale w Łodzi oraz w archiwach: SN, Sądu Okręgowego w Bydgoszczy, Wojewódzkiego Sądu Apelacyjnego w Bydgoszczy, Prokuratury Generalnej, Prokuratury Apelacyjnej w Łodzi, ORA w Łodzi, wojskowych komend uzupełnień w Bydgoszczy, Łodzi i Warszawie zostały opracowane zawarte w prezentowanym wydawnictwie biogramy. W nielicznych tylko przypadkach nie udało się opatrzyć notami biograficznymi nazwisk osób występujących w poszczególnych dokumentach, co zostało odnotowane w przypisach. Przy sporządzaniu biogramów korzystano również z ogólnodostępnych opracowań. W biogramach napisanych na podstawie wydawnictw encyklopedycznych lub stron internetowych nie umieszczono odwołań. Wykorzystanie innych źródeł w postaci opracowań bądź archiwaliów odnotowano adresem bibliograficznym.

¹²⁰ Pominięty został protokół rozprawy głównej w procesie Błaszyk, Dłużniewskiego, Słodkowskiego i Zbrońskiego z 13 V 1982 r. ze względu na fakt podejmowania wówczas wyłącznie kwestii formalnych.

¹²¹ W aneksie zostały zawarte skany fragmentów wyroków dokumentujących rewizje nadzwyczajne prowadzone – na korzyść wszystkich skazanych w uwzględnionych w niniejszej publikacji procesach – przed Izbą Karną oraz Izbą Wojskową SN w latach 1989–1994. Materiały te, mimo iż wykraczają poza ramy chronologiczne tomu, w bezpośredni sposób podkreślają ogrom bezprawia stanu wojennego.

Ze względu na dwukrotną odmowę udostępnienia akt osobowych prokuratorów Prokuratury Wojewódzkiej w Łodzi do publikacji nie zostały dołączone noty biograficzne ich dotyczące, co w pewnym stopniu przyczyniło się do zubożenia warstwy faktograficznej wydawnictwa. Brak możliwości dostępu do wyżej wymienionych akt budzi o tyle zdziwienie, iż zwrócono się z prośbą o przekazanie do celów naukowych informacji dotyczących wyłącznie wykształcenia, przebiegu pracy zawodowej i przynależności organizacyjnej łódzkich prokuratorów. Co więcej, analogiczne materiały zostały udostępnione przez organ nadrzędny wobec Prokuratury Okręgowej w Łodzi, tj. Prokuraturę Generalną.

W przypisach dotyczących tajnych współpracowników podano dane identyfikujące OZI, tj. imię i nazwisko, datę urodzenia, pseudonim, numer rejestracyjny, informacje dotyczące długości trwania okresu rejestracji. W przypadku osób, których dokumentacja aktowa została zniszczona, wykorzystano pomoce ewidencyjne w postaci kart ewidencyjnych¹²² znajdujących się w kartotekach operacyjnych (ogólnoinformacyjnej¹²³, zniszczeniowej¹²⁴ i odtworzeniowej¹²⁵) oraz w dziennikach rejestracyjnych¹²⁶ i archiwalnych¹²⁷, wykorzystywanych w Biurze „C” MSW i wydziałach „C” jednostek terenowych podlegających resortowi spraw wewnętrznych¹²⁸.

¹²² Karty ewidencyjne – sformalizowane druki, za pomocą których dokonywano rejestracji lub przekazywano różne informacje o osobie stanowiącej przedmiot zainteresowania SB. Zdecydowana większość kart miała swój symbol, zazwyczaj składający się z części literowej i liczby arabskiej, niekiedy uzupełniany datą wprowadzenia lub modyfikacji karty. Dla przykładu: EO-4/72 (EO to zapewne skrót słów ewidencja operacyjna, 4 – numer kolejnego druku, 72 – data wprowadzenia wzoru; nową datę wprowadzano niekiedy po zastosowaniu bardzo drobnych modyfikacji, np. karty EO-4/77 praktycznie nie różnią się od kart EO-4/72 i były używane równoległe z tymi pierwszymi). Karty EO-4-A/72, jak wskazuje ich symbol, były kartami pochodnymi od kart EO-4/72. Należy pamiętać, iż w zastosowaniu kart miały miejsce dwa odmienne procesy: karty o tym samym symbolu otrzymywały inny układ i pełniły różną rolę (np. karta E-14 w latach czterdziestych i pięćdziesiątych służąca do rejestracji, z czasem przejęła rolę karty informującej o przebiegu kontaktów SB z obywatelem po złożeniu dotyczących go akt do archiwum), karty o tym samym przeznaczeniu otrzymywały inny numer (np. używane równoległe karta E-16 i karta Mkr-3, gdzie skrót Mkr pochodzi zapewne od słów mała karta rejestracyjna).

¹²³ Kartoteka ogólnoinformacyjna – ułożona w układzie alfabetycznym kartoteka zawierająca informacje o aktualnych (czynnych) zainteresowaniach SB oraz o osobach, których sprawy zakończono, a akta złożono do archiwum. Dodatkowo znajdują się w niej informacje o dopuszczeniu osób do informacji niejawnych, przyznaniu książeczek żeglarskich itp.

¹²⁴ Kartoteka zniszczeniowa – ułożona w układzie alfabetycznym kartoteka, utworzona najprawdopodobniej przez UOP, z przeznaczonych do zniszczenia materiałów ewidencyjnych (głównie z kart E-16) wydziałów „C” WUSW w Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Sieradzu i Skierniewicach.

¹²⁵ Kartoteka odtworzeniowa – ułożona w układzie alfabetycznym kartoteka zawierająca takie same informacje, jak kartoteka ogólnoinformacyjna, ale złożona z przeznaczonych do zniszczenia kart E-16, które w kartotece ogólnoinformacyjnej nigdy się nie znajdowały, a także z kart DE-14/O wypełnianych w UOP na podstawie informacji uzyskanych w wyniku analizy różnorodnych dokumentów.

¹²⁶ Dziennik rejestracyjny – dziennik, w którym od 1962 r. rejestrowano wszelkie zainteresowania operacyjne SB. Składał się on z dziewięciu kolumn: liczby porządkowej (ona stanowiła numer rejestracyjny), daty dokonania rejestracji, informacji o jednostce dokonującej rejestracji, charakteru (kategorii) rejestracji (np. SOR, KTW), pseudonimu/kryptonimu, numeru sprawy, do której osoba była rejestrowana, daty zakończenia sprawy, jej numeru archiwalnego oraz uwag. Bardzo istotny jest fakt, że w dzienniku rejestracyjnym nie podawano danych personalnych osoby rejestrowanej – spowodowało to, że w fazie masowego niszczenia akt i kart ewidencyjnych (przełom lat 1989/1990) niemal nigdzie dzienników tych nie zniszczono i zachowały się one prawie we wszystkich ówczesnych województwach. Zapisy w dzienniku rejestracyjnym były na bieżąco modyfikowane: odnotowywano tam zmianę kategorii rejestracji, np. z KTW na TW, przejście sprawy przez inny wydział itp.

¹²⁷ Dziennik (inwentarz) archiwalny – dziennik, w którym wpisywano akta (teczki) złożone do archiwum. Prowadzono odrębne dzienniki dla akt sieci (różnych kategorii osobowych źródeł informacji) – oznaczony rzymską cyfrą I, spraw operacyjnych – II, spraw śledczych – III, spraw obiektowych – IV.

¹²⁸ Więcej na temat funkcjonowania ewidencji operacyjnej SB zob.: *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, opr. T. Ruzikowski, Warszawa 2004; A. Dziuba, *Kwestia wiarygodności akt agenturalnych*.

W obliczu ogromnej skali zniszczeń dokumentacji wytworzonej przez organy bezpieczeństwa państwa materiały ewidencyjne są często jedynym źródłem pozwalającym odtworzyć przejawy aktywności SB, zarówno jeśli chodzi o sprawy operacyjne prowadzone wobec poszczególnych osób, jaki i o przypadki tajnej współpracy z SB. Należy podkreślić, że w przypadku osobowych źródeł informacji, których teczki personalna i pracy zostały zniszczone, w publikacji odnotowany został jedynie bezsporny fakt zarejestrowania danej osoby w charakterze OZI, potwierdzony w niezależnych od siebie źródłach historycznych wytworzonych przez służby specjalne PRL. Opierając się wyłącznie o zapisy ewidencyjne, historyk nie może więc odtworzyć przebiegu ewentualnej współpracy (ocenić jej intensywności itd.), czy też stwierdzić jej faktyczne niezaistnienie (w sytuacji, gdy po formalnej rejestracji dana osoba skutecznie unikała kontaktów agenturalnych). W zamieszczonych notach biograficznych zawarto ponadto informacje o wyrokach wydawanych przez sądy powszechne (w tym Wydział do spraw Lustracji Sądu Apelacyjnego w Warszawie) w sprawach dotyczących współpracy z organami bezpieczeństwa państwa PRL.

Wybrane źródła zaprezentowano w układzie chronologicznym: pierwszy dokument pochodzi z 16 grudnia 1981 r., ostatni zaś – z 7 lipca 1983 r. W edytowanych dokumentach ujednolicono zapisy dat oraz uwspółcześniono ortografię i interpunkcję. Wszelkie wyróżnienia dokonane przez wytwórcę dokumentu (podkreślenia, wersaliki, spacjaowanie) oddano za pomocą czcionki wytłuszczonej. W nawiasach kwadratowych rozwinięto towarzyszące nazwiskom inicjały imion i skróty niekonwencjonalne oraz dodano brakujące fragmenty tekstu niezbędne do prawidłowego zrozumienia jego treści. Skróty słownikowe oraz skróty nazw organizacji, zakładów pracy itp. zamieszczone w wykazie skrótów, pozostawiono bez rozwinięcia. W publikowanych źródłach pominięto tzw. dane wrażliwe oraz adresy zamieszkania osób występujących w dokumentach. Wszystkie wymienione opuszczenia każdorazowo zostały oznaczone przypisami tekstowymi.

Zachowano również układ tekstu dokumentów zgodny z oryginałem, ujednolicając przy tym położenie stałych elementów dokumentu (miejsce i data powstania dokumentu, nagłówek nadawcy, nazwa adresata, tytuł dokumentu, podpis pod dokumentem). Miejsce, w którym znajduje się podpis osoby sporządzającej lub nadawcy, oznaczono wziętą w nawias zwykły półpauzą, rezygnując tym samym z zamieszczenia przypisu tekstowego.

Edytowane dokumenty opatrzone przypisami tekstowymi i rzeczowymi. Przypisami tekstowymi, w postaci literowej, oznaczono wspomniane powyżej przypadki pominięcia da-

Refleksje po analizie akt 150 tajnych współpracowników aparatu bezpieczeństwa w województwie śląskim i katowickim z lat 1945–1956 [w:] *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006, s. 235–262; M. Komaniecka, *Mini przewodnik po materiałach ewidencyjnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 263–293; *eadem*, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 231–262; *eadem*, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne jako źródła historyczne*, *ibidem*, s. 263–280; P. Milczanowski, *Specyfika struktury organizacyjnej Archiwum MSW*, *ibidem*, s. 221–229; F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007; J. Piłat, *Zasady prowadzenia, funkcjonowanie oraz rola ewidencji operacyjnej SB z uwzględnieniem przydatności zachowanych materiałów ewidencyjnych w bieżącej pracy Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *W kręgu „teczek”...*, s. 149–166; E. Zając, *Akta operacyjne Służby Bezpieczeństwa – wybrane problemy warsztatowe w świetle przepisów i procedur obowiązujących w pionie „C”*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2003, nr 19/20, s. 341–360; *eadem*, *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 281–300.

nych, lekcję błędną, brakujące lub nieczytelne fragmenty tekstu, treść pieczęci i podpisów oraz wszelkie odręczne dopiski, adnotacje lub podkreślenia naniesione w dokumencie. Błędy maszynowe skorygowano bez oznaczania przypisem. W przypisach rzeczowych, oznaczonych cyframi arabskimi, umieszczono merytoryczne komentarze i objaśnienia niezbędne do właściwego przyswojenia treści prezentowanych dokumentów oraz noty biograficzne osób w nich występujących.

Powstanie prezentowanego wydawnictwa było możliwe dzięki pomocy pracowników Instytutu Pamięci Narodowej: dr. Jerzego Bednarka (zastępca naczelnika OBUiAD w Łodzi), Pawła Czerniszewskiego (naczelnik Wydziału Udostępniania BUiAD w Warszawie), Michała Kopczyńskiego (kierownik Referatu Informacji i Sprawdzień OBUiAD w Łodzi) i Pawła Perzyny (naczelnik OBUiAD w Łodzi).

Sebastian Pilarski